

ΤΕΙ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΥΓΕΙΑΣ ΚΑΙ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΝΟΣΗΛΕΥΤΙΚΗΣ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΨΥΧΙΚΗΣ ΥΓΕΙΑΣ

Διπλωματική Εργασία

Οι αντιλήψεις Ελλήνων γυναικών και ανδρών
μεταναστών στη Γερμανία για την υγεία, την ασθένεια
και τον πόνο στα πλαίσια της ψυχικής υγείας

Μεταπτυχιακή Φοιτήτρια : Αγαθή Τσουμάνη
Ψυχολόγος

ΤΡΙΜΕΛΗΣ ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Μαίρη Γκούβα, Αν. Καθ. Ψυχολογίας ΤΕΙ Ηπείρου

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια

Ευαγγελία Κοτρώτσιου, Καθηγήτρια Νοσηλευτικής ΤΕΙ Θεσσαλίας

Μέλος τριμελούς Επιτροπής

Έλενα Δραγκιώτη, Ψυχολόγος PhD, MSc

Μέλος τριμελούς Επιτροπής

ΛΑΡΙΣΑ 2015

Copyright © Αγαθή Τσουμάνη, 2015

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Η παρούσα διπλωματική εργασία εκπονήθηκε στο πλαίσιο των απαιτήσεων του Μεταπτυχιακού Προγράμματος Ψυχικής Υγείας του Τμήματος Νοσηλευτικής, της Σχολής Επιστημών Υγείας και Επαγγελμάτων του Τ.Ε.Ι. Θεσσαλίας. Η έγκρισή της δεν υποδηλώνει απαραίτητως και την αποδοχή των απόψεων του συγγραφέα εκ μέρους της Νοσηλευτικής Σχολής.

Βεβαιώνω ότι η παρούσα μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία είναι αποτέλεσμα δικής μου δουλειάς και δεν αποτελεί προϊόν αντιγραφής. Στις δημοσιευμένες ή μη δημοσιευμένες πηγές που αναφέρω έχω χρησιμοποιήσει εισαγωγικά, όπου απαιτείται, και έχω παραθέσει τις πηγές τους στο τμήμα της βιβλιογραφίας.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Περίληψη	5
Summary in English.....	6
ΠΡΟΛΟΓΟΣ	7
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	8
ΓΕΝΙΚΟ ΜΕΡΟΣ	10
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1	11
Βασικά Στοιχεία της Μετανάστευσης.....	11
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2	15
Η Μετανάστευση των Ελλήνων στη Γερμανία	15
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3	19
Ψυχολογικά Ζητήματα της Μετανάστευσης.....	19
ΜΕΡΟΣ II	24
1. Σκοπός και ερευνητικές υποθέσεις της μελέτης	25
1.1 Ερευνητικά Ερωτήματα	25
2. Υλικό και Μέθοδος	26
2.1 Η μεθοδολογική προσέγγιση του ερευνητικού ερωτήματος	26
2.2 Η διεξαγωγή των συνεντεύξεων	29
2.3 Η Συμμετοχική Παρατήρηση	30
2.4. Το ερευνητικό ημερολόγιο	31
3. Κατηγορίες Ανάλυσης	33
4. Τα υποκείμενα της έρευνας	35
5. Ανάλυση και ερμηνεία του εμπειρικού υλικού	36
5.1. Το Προφίλ των Μεταναστών	36

6. Η ιστορία της μετανάστευσης	39
6.1 Μεταναστευτικές Πορείες	39
7. Συζήτηση- Συμπεράσματα	47
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	50

Σκοπός: Η παρούσα μελέτη έχει ως στόχο να διερευνήσει τις αντιλήψεις της υγείας, οι ασθένειες και τα θέματα του πόνου μεταξύ των Ελλήνων μεταναστών στη Γερμανία, όπως διαμορφώθηκαν μέσα από τις προηγούμενες εμπειρίες τους, τις διαδρομές της μετανάστευσης τους, και τις εμπειρίες τους σε ένα νέο κοινωνικοπολιτισμικό περιβάλλον.

Υλικό-Μέθοδος: Η έρευνα βασίστηκε σε προσωπικές ερμηνείες δέκα μεταναστών (4 ανδρών και 6 γυναικών). Όσον αφορά τη μεθοδολογία, χρησιμοποιήθηκε ποιοτική έρευνα. Τα μεθοδολογικά εργαλεία που χρησιμοποιήθηκαν για τη συλλογή του υλικού ήταν ημι-δομημένες συνεντεύξεις (πρόσωπο με πρόσωπο), συμμετοχική παρατήρηση, και ένα ημερολόγιο πεδίο. Τέλος, η μέθοδος ανάλυσης που χρησιμοποιήθηκε για το εμπειρικό υλικό ήταν η θεματική ανάλυση.

Αποτελέσματα: Όλοι οι συμμετέχοντες βιώνουν τη μετανάστευση ως μια ιδιαίτερα αγχωτική περίοδο της ζωής τους που άλλαξε την κατάσταση της οπτικής τους για την υγεία. Οι περισσότεροι περιγράφουν τη ζωή στη Γερμανία δύσκολη λόγω των διαφόρων προβλημάτων (απώλεια των συγγενών και φίλων κοινωνικά δίκτυα », η κακή γνώση της γλώσσας, την απομόνωση, μη ρατσιστικές διακρίσεις, κλπ). Ωστόσο, η οργάνωση του συστήματος δημόσιας υγείας, η οποία εξασφαλίζει την πρόσβασή τους σε υπηρεσίες υγείας, συμβάλλει θετικά στην αλλαγή της στάσης τους αναφορικά με τα θέματα υπό αμφισβήτηση. Τέλος, γίνεται αναφορά στις ψυχο-τραυματικές καταστάσεις, μεταβατικές φάσεις της ζωής, καθώς και σε διάφορα ερεθίσματα στη δύσκολη καθημερινότητα.

Συμπεράσματα: Τα αποτελέσματα της έρευνας έδειξαν ότι υγεία και η ασθένεια δεν είναι μόνο βιολογικά προσδιορισμένα φαινόμενα. Επίσης, είναι κοινωνικά καθορισμένη κατάσταση, δεδομένου ότι δεν σχετίζεται μόνο με τις αλλαγές στην ψυχολογία του ατόμου, αλλά επηρεάζονται από το ευρύτερο κοινωνικοπολιτισμικό περιβάλλον στο οποίο οι μετανάστες ζουν και εργάζονται.

Summary in English

Aim: This study aims to investigate the perceptions of health, disease, and pain issues among Greek immigrant, living in Germany, as they were formed through their previous experiences, their immigration routes, and their experiences in a new sociocultural environment, while taking under consideration their varying cultural backgrounds.

Material-Method: This research was based on the personal interpretations of ten Greek immigrant (6 women and 4 men). As to methodology, qualitative research was employed. The methodological tools used for the collection of the material were semi-structured interviews (face to face), participant observation, and a field diary. Finally, the method of analysis used for the empirical material was content thematic analysis.

Results: All participants experienced immigration as an especially stressful period of their lives that changed their state of health (these changes extend from physical complaints to manifestation of depression). Most person describe life in Germany as difficult due to various problems (loss of relatives and friends' social networks, poor language knowledge, isolation, etc). However, the public health system's organization (regardless any flaws), which ensures their access to health services, positively contributed in changing their attitudes regarding the issues under question. Lastly, the reference to psycho-traumatic situations, transitional life phases, as well as to stimuli in the difficult everyday life feed person's meaning-makings about pain.

Conclusions: The research's results showed that health and disease are not only biologically determined phenomena. They also are socially determined situations, given that they are not only related to changes in the individual's psychology but are influenced by the broader sociocultural environment in which the individual lives and works.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η παρούσα διπλωματική εργασία έχει τίτλο «*Οι αντιλήψεις Ελλήνων γυναικών και ανδρών μεταναστών στη Γερμανία για την υγεία, την ασθένεια και τον πόνο στα πλαίσια της ψυχικής υγείας*» και εκπονήθηκε κατά το ακαδημαϊκό έτος 2014-2015 υπό την επίβλεψη της κ. Μαίρης Γκούβα, αναπληρώτριας καθηγήτριας Ψυχολογίας του ΤΕΙ Ηπείρου, στην οποία και οφείλω ιδιαίτερες ευχαριστίες.

Θέλω να ευχαριστήσω βαθύτατα ένα πλήθος ανθρώπων που με υποστήριξαν για να ολοκληρωθεί αυτή η διπλωματική εργασία.

Πρώτα από όλα θα ήθελα να ευχαριστήσω τα μέλη της τριμελούς επιτροπής. Την επιβλέπουσά μου Μαίρη Γκούβα, για την ανάθεση του θέματος και για τη συνεχή και ουσιαστική υποστήριξη και επιστημονική καθοδήγηση καθ' όλη τη διάρκεια των μεταπτυχιακών μου σπουδών.

Την Ευαγγελία Κοτρώτσιου, επιστημονικά υπεύθυνη του μεταπτυχιακού προγράμματος και συνεπιβλέπουσα καθηγήτρια στη διπλωματική μου εργασία για την υποστήριξη, το ενδιαφέρον, την πολύτιμη βοήθεια που μου έδωσε σε όλα τα στάδια των μεταπτυχιακών σπουδών και πάνω από όλα θέλω να την ευχαριστήσω για την κατανόηση και την υπομονή που μου έδειξε.

Την Έλενα Δραγκιώτη, συνεπιβλέπουσα καθηγήτρια στη διπλωματική μου εργασία για την αποδοχή της να είναι μέλος σε όλη αυτή την προσπάθεια.

Την αδελφή μου Ευαγγελία Τσουμάνη για την πολύτιμη υποστήριξη και βοήθεια που μου έδειξε από την έναρξη του μεταπτυχιακού διπλώματος και μέχρι την ολοκλήρωση των μεταπτυχιακών σπουδών.

Νιώθω πολύ ευγνωμοσύνη και χρωστάω πολλά σε όλους τους φίλους μου. Ιδιαίτερα θα ήθελα να ευχαριστήσω τους ανθρώπους της ζωής μου στη Γερμανία για την αγάπη και την υποστήριξη τους σε όλους τους τομείς της ζωής μου και τους γονείς μου για την ουσιαστική και πολύτιμη βοήθεια και φροντίδα τους.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η μετανάστευση, δηλαδή η μετακίνηση ατόμων και ομάδων και η εγκατάστασή τους σε ένα νέο κοινωνικοπολιτισμικό περιβάλλον, είναι ένα φαινόμενο συνυφασμένο με την ανθρώπινη ιστορία. Ωστόσο, στην εποχή μας, η μετανάστευση λόγω της συχνότητας και της έκτασης της, συνιστά για τις σύγχρονες κοινωνίες μια σύνθετη και πολυεπίπεδη πρόκληση (Μπεζεβέγκης και συν., 2010). Ποικίλες, οικονομικές, πολιτικές, πολιτισμικές, ιστορικές και γεωγραφικές δομές συμβάλλουν, πολυπαραγοντικά, στη διαμόρφωση του φαινομένου της μετανάστευσης (Μαράτου- Αλιπράντη, 2007).

Από τις ιδιαίτερες δυσκολίες (δυσκολίες διαβίωσης, υποβαθμισμένη ποιότητα ζωής κλπ) που αντιμετωπίζουν οι μετανάστες/μετανάστριες στη χώρα υποδοχής, το ζήτημα της πολιτισμικής αλλαγής είναι, ίσως, το πιο σύνθετο. Η ψυχοκοινωνική διαδικασία της απώλειας και της αλλαγής που βιώνουν έχει παρομοιαστεί με μια διαδικασία πένθους, η οποία μπορεί να εξελιχθεί ευνοϊκά, μπορεί, όμως, και να σηματοδοτήσει μια παθολογική διαδικασία που σχετίζεται με χρόνια και πολλαπλό άγχος (Cruz και συν., 2010). Η πολιτισμική αλλαγή που είναι αποτέλεσμα της άμεσης και συνεχούς επαφής μεταξύ δυο πολιτισμικών ομάδων έχει οριστεί ως επιπολιτισμός (Berry, 2001).

Ο επιπολιτισμός, ενώ αρχικά θεωρήθηκε φαινόμενο που λαμβάνει χώρα σε ομαδικά πλαίσια, πλέον, προσεγγίζεται ως φαινόμενο που λαμβάνει χώρα και σε ατομικό επίπεδο (ψυχολογικός επιπολιτισμός). Ο ψυχολογικός επιπολιτισμός αναφέρεται σε ψυχολογικές αλλαγές που σχετίζονται τόσο με την συμπεριφορά του ατόμου όσο και με τα εσωτερικά του χαρακτηριστικά (Κατέρη & Καραδήμας, 2009).

Από την ανασκόπηση της βιβλιογραφίας προκύπτει ότι το στρες της μεταναστευτικής διαδικασίας έχει συνδεθεί με το χαμηλό επίπεδο της υγείας των μεταναστών (Hovey & Magana, 2000; Klimidis και συν., 1994; Ali και συν., 2004). Η προσαρμογή του ατόμου στις συνθήκες του νέου κοινωνικοπολιτισμικού περιβάλλοντος, συνήθως, συνεπάγεται και αλλαγές σε οικονομικό και κοινωνικό επίπεδο. Οι κοινωνικοοικονομικοί παράγοντες όπως: το χαμηλό εισόδημα, οι επισφαλείς συνθήκες εργασίας, οι άσχημες συνθήκες διαβίωσης, οι ανισότητες πρόσβασης στις υπηρεσίες υγείας, αλλά και οι

δημογραφικές μεταβλητές όπως: η ηλικία και το φύλο, έχουν σχετιστεί με την χαμηλής στάθμης ποιότητα ζωής και το χαμηλό επίπεδο υγείας των μεταναστών (Holmes, 2006; Newbold & Danforth, 2003; Dey & Lucas, 2006; Chun-Chung Chow και συν., 2003).

Τα δεδομένα περιπλέκονται περισσότερο για την γυναίκα μετανάστρια. Ως οντότητα, η μετανάστρια είναι εκείνη με το διαφορετικό χρώμα και την ‘άλλη’ θρησκεία που συχνά δεν γνωρίζει καλά τη γλώσσα της χώρας υποδοχής και που κατά κανόνα κατέχει χαμηλή θέση εργασίας. Όλα αυτά δημιουργούν συνθήκες περιθωριοποίησης και αποξένωσης και προκαλούν επιπολιτισμικό άγχος (Κούτρα και συν., 2010). Από τα αποτελέσματα ερευνών έχει καταδειχθεί ότι οι μετανάστριες, με την πάροδο των ετών στη χώρα υποδοχής, εμφανίζουν αυξημένο κίνδυνο για κακή υγεία, χρόνιες παθήσεις και παρουσιάζουν ανάγκη για αυξημένη χρήση υπηρεσιών υγείας (Lopez-Gonzalez και συν., 2005).

Επιπρόσθετα, έχει αναδειχθεί από τη βιβλιογραφία πως οι αυξημένες απαιτήσεις των πολλαπλών ρόλων, με τους οποίους είναι επιφορτισμένες οι γυναίκες- μετανάστριες, συνδέονται στενά τόσο με την κατάσταση της προσωπικής τους υγείας όσο και με την κατάσταση της υγείας των οικογενειών τους (Wilson, 1995). Συνοψίζοντας, η υποβαθμισμένη κοινωνική θέση της μετανάστριας, οι ανισότητες στην εργασιακή απασχόληση, οι αυξημένες απαιτήσεις του γυναικείου ρόλου, τα συναισθήματα της απώλειας και της αλλαγής, η μοναξιά και η κοινωνική απομόνωση σε συνδυασμό με την ελλιπή γλωσσική κατανόηση μπορούν να κατανοηθούν καλύτερα αν ενταχθούν στο πλαίσιο των συστημάτων σύμπλεξης της κυριαρχίας, όπως περιγράφηκαν από τη Razack: του καπιταλισμού, της πατριαρχίας και της λευκής υπεροχής (Meadows και συν., 2001).

ΓΕΝΙΚΟ ΜΕΡΟΣ

Βασικά Στοιχεία της Μετανάστευσης

Το φαινόμενο της μετανάστευσης υπάρχει από τα αρχαία χρόνια ακόμη, επηρεάζοντας την οικονομική και κοινωνική διάρθρωση της εκάστοτε χώρας. Η νεοελληνική μετανάστευση ειδικότερα είναι ιδιαίτερα παλιά, καθώς οι Έλληνες αποζητούσαν καινούριες πατρίδες με διάφορους προορισμούς, όπως τον Εύξεινο Πόντο, την ανατολική Μεσόγειο, τη νότια πρώην Σοβιετική Ένωση και τη Δυτική Ευρώπη (Χλέτσος & Ναζάκης, 2003).

Ο όρος μετανάστευση αφορά ουσιαστικά τη μετακίνηση ατόμων ή ομάδων με απώτερο στόχο είτε την προσωρινή είτε τη μόνιμη εγκατάσταση σε κάποιο άλλο γεωγραφικό - κοινωνικό - πολιτικό πλαίσιο. Πιο συγκεκριμένα, ως μετανάστης νοείται το άτομο που διαμένει το λιγότερο για 6 μήνες μακριά από τον τόπο κατοικίας του, εγκαταλείποντας τη χώρα του οικειοθελώς, με σκοπό την εγκατάσταση σε κάποια άλλη για λόγους προσωπικούς, οικογενειακούς ή οικονομικούς. Σε αυτήν την περίπτωση, ο μετανάστης λέγεται και οικονομικός. Αυτό που θα πρέπει να σημειωθεί είναι ότι ο ορισμός του μετανάστη διαφέρει ανά χώρα και εξαρτάται από πλήθος παραμέτρων (Baldwin-Edwards, 2008). Ο ορισμός που έχει επικρατήσει διεθνώς όμως είναι ότι ο μετανάστης είναι το άτομο που εγκαταλείπει εκούσια τη χώρα του με σκοπό την εύρεση εργασίας και την προσωρινή ή μόνιμη εγκατάσταση σε άλλη χώρα, πιο οικονομικά αναπτυγμένη από τη δική του (Μπαγκαβός και Παπαδοπούλου, 2003).

Κύριο χαρακτηριστικό του καπιταλιστικού συστήματος είναι η ελεύθερη μετακίνηση των ατόμων, καθώς η μετακίνηση του πληθυσμού βοήθησε σημαντικά στην ανάπτυξη του. Οι μετακινήσεις αυτές είχαν διάφορες μορφές όπως από τις αγροτικές στις αστικές περιοχές, από έναν οικονομικό κλάδο σε κάποιον άλλο, ή από τις φτωχές χώρες στις περισσότερο πλούσιες. Τα τελευταία χρόνια, εξαιτίας της παγκοσμιοποιημένης οικονομίας, η μετακίνηση αυτή είναι εντονότερη (Πουλοπούλου- Έμκε Η., 2007).

Έπειτα από τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, η Ελλάδα έχασε μεγάλο μέρος του εργατικού δυναμικού της, καθώς πολλοί εγκατέλειψαν τη χώρα με κατεύθυνση τις βόρειες ευρωπαϊκές χώρες, την Αμερική και την Αυστραλία για την ανέρευση καλύτερων συνθηκών απασχόλησης και διαβίωσης. Το ίδιο φαινόμενο παρατηρήθηκε και σε άλλες χώρες, το οποίο βοήθησε σημαντικά στην ανοικοδόμηση των μεταπολεμικών χωρών της Δυτικής Ευρώπης που βασίστηκε στο μεταναστευτικό εργατικό δυναμικό. Επίσης, χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν οι Ηνωμένες Πολιτείες, οι οποίες δημιουργήθηκαν ουσιαστικά από τους μετανάστες. Η Ευρώπη συγκεκριμένα, γνώρισε τη μετανάστευση στέλνοντας κατοίκους στις Ηνωμένες Πολιτείες αλλά και δεχόμενη μετανάστες από άλλες χώρες (Πουλοπούλου- Έμκε., 2007).

Η μετανάστευση είναι ένα κοινωνικό φαινόμενο, το οποίο διαφέρει τόσο από χώρα σε χώρα, όσο και από εποχή σε εποχή, διαμορφώνοντας παράλληλα τις αντιλήψεις και τις στάσεις της κοινωνίας απέναντι στους μετανάστες. Υπάρχουν πολλοί οικονομικοί, κοινωνικοί και φυσικοί λόγοι, για τους οποίους οι άνθρωποι μεταναστεύουν, οι οποίοι μπορούν να ταξινομηθούν σε παράγοντες έλξης και απώθησης. Οι ιστορικοί χρησιμοποιούσαν τις λέξεις «απόθηση» και «έλξη», όταν μελετούσαν τα αίτια της μετανάστευσης. Πρωτίστως, οι δύο αυτές έννοιες χρησιμοποιήθηκαν από οικονομολόγους, με σκοπό να αναδείξουν και να αναλύσουν τους οικονομικούς παράγοντες ώθησης του φαινομένου της μετανάστευσης. Μετέπειτα, οι έννοιες αυτές αναλύθηκαν εκτενέστερα, τόσο από οικονομολόγους όσο και από κοινωνιολόγους και ιστορικούς, με σκοπό να εντοπιστούν τα αίτια μετανάστευσης από μια περιοχή (προέλευση) προς μια άλλη περιοχή (προορισμός). Ιστορικά, στην Ευρώπη υπήρξε ένα μεγάλο κύμα μετανάστευσης και ιδιαίτερα κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα, όταν πλήθος ανθρώπων αναζητούσε νέους και ευνοϊκότερους τρόπους διαβίωσης σε χώρες, όπως στην Αμερική ή σε άλλες ευρωπαϊκές αποικίες. Οι μεταναστεύσεις αυτές επικράτησαν λόγω δημογραφικών πιέσεων (παράγοντας απώθησης). Αντίθετα, στις μέρες μας, η πλαισίωση εταιριών με εργατικό δυναμικό (κάλυψη σε εργατικά χέρια) και οι καλύτερες οικονομικές ευκαιρίες είναι το σημαντικότερο κίνητρο της μετανάστευσης, δηλαδή οι μεταναστεύσεις του 20^{ου} αιώνα είναι αίτιο της εκβιομηχάνισης (παράγοντας έλξης) (OECD, 2004). Μερίδα ερευνητών θεωρεί αδόκιμη την θεωρητική αυτή προσέγγιση της έννοιας της μετανάστευσης,

διαμέσου παραγόντων έλξης και παραγόντων απώθησης από ένα τόπο. Ο λόγος είναι γιατί επιδιώκουν να αναλύσουν τους παράγοντες, που οφείλεται η μετανάστευση, με κριτήριο τις αντιδράσεις που προκαλούν και όχι κρίνοντας βάσει των χαρακτηριστικών τους. Βέβαια, οι προκύπτουσες αντιδράσεις δεν είναι ποτέ σταθερές, πράγμα που σημαίνει ότι οι σταθεροί παράγοντες δύναται να αλλάξουν χαρακτηρισμό, καθώς διαφοροποιείται ο τρόπος αντίδρασης των ανθρώπων προς αυτούς.

Κατά αυτόν τον τρόπο, η σωστότερη κατάταξη των παραγόντων και των αιτιών, που συμβάλουν στη μετακίνηση πληθυσμού, γίνεται εάν συμπεριληφθούν τα εξωτερικά και αναντίρρητα αναγνωρίσιμα χαρακτηριστικά τους, τα οποία διαφαίνονται στις παρακάτω ενδεικτικές γενικές κατηγορίες (Κανελλόπουλος et al., 2006) :

- Φυσικοί παράγοντες: Οι κλιματικές αλλαγές, δηλαδή οι μεταβολές στο φυσικό περιβάλλον (πλημμύρες, ξηρασίες, τυφώνες, σεισμοί), που περιλαμβάνουν τις αναγκαστικές μετακινήσεις πληθυσμών. Συνήθως, η μετανάστευση αυτή πλήττει κυρίως τις υπανάπτυκτες περιοχές, όπως Μέση Ανατολή, Αφρική κ.α., σε αντιπαράθεση με τις ανεπτυγμένες χώρες της Δύσης, που πλήττονται λιγότερο από αυτές.
- Οικονομικοί παράγοντες: Τα σημαντικότερα οικονομικά στοιχεία που συμβάλουν άλλοτε άμεσα και άλλοτε έμμεσα στη μετανάστευση είναι η σταθερή και μόνιμη απασχόληση, η καλύτερη αμοιβή εργασίας, οι κοινωνικές παροχές, καθώς και οι δυνατότητες αποταμίευσης.
- Πολιτικοί παράγοντες: Στην κατηγορία αυτή εμπεριέχονται διώξεις που οφείλονται κυρίως στη διαφορετική θρησκεία, εθνικότητα, κοινωνική τάξη, πολιτική ιδεολογία, ή οποιαδήποτε άλλη πεποίθηση. Βέβαια, δεν είναι λίγες οι φορές, που στη μετανάστευση συμβάλει η ταυτόχρονη δράση οικονομικών και πολιτικών παραγόντων.
- Κοινωνικοί παράγοντες: Οι συνηθέστεροι κοινωνικοί παράγοντες που οδηγούν στη μετανάστευση επέρχονται κυρίως από ενδοοικογενειακούς λόγους, από προκύπτοντα προβλήματα υγείας, από την ανάγκη για περεταίρω μόρφωση, αλλά και από θρησκευτικούς και πολιτικούς διωγμούς.

- Ψυχολογικοί παράγοντες: Τέλος, ουκ ολίγες είναι οι φορές που πλήθος ανθρώπων μεταναστεύει, είτε γιατί νοιώθει την ανάγκη απόκτησης νέων εμπειριών, είτε εμφανίζει την τάση για περιπέτεια και τυχοδιωκτισμό, είτε επίσης, ακολουθεί το ρεύμα της εποχής (Κανελλόπουλος et al., 2006).

Η Μετανάστευση των Ελλήνων στη Γερμανία

Ως κοινωνικό φαινόμενο, η μετανάστευση αποτελεί περίπλοκη διαδικασία παγκοσμίως. Όσον αφορά την Ελλάδα, από τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο και μετά αλλά και τα τελευταία χρόνια έχει μετατραπεί σε πολυπολιτισμική, κάτι που αποτελεί πρωτόγνωρο φαινόμενο, γιατί από τα αρχαία χρόνια ακόμη ήταν χώρα αποστολής μεταναστών.

Από τον 19^ο αιώνα ακόμη, η Ελλάδα αποτελούσε πηγή αποστολής μεταναστών σε κάθε ήπειρο, ενώ αντίθετα, κατά τον 20^ο αιώνα, η μεταναστευτική κίνηση στράφηκε περισσότερο σε χώρες, που χαρακτηρίζονταν από ταχεία οικονομική ανάπτυξη και υψηλή ζήτηση εργατών, όπως Αμερική, Καναδάς και Αυστραλία (Κασιμάτη, 2003). Μεταναστευτική ροή όμως παρατηρήθηκε και προς τις Ευρωπαϊκές χώρες, όπως Γερμανία, και κυρίως έως τα τέλη της δεκαετίας του '70, όπου παρατηρείται ή αντίστροφη πορεία, δηλαδή η υποδοχή μεταναστών από τρίτες χώρες σε μικρό βαθμό στην αρχή και σε εντονότερους ρυθμούς μετέπειτα (Ναζάκης & Χλέτσος, 2001).

Η Ελλάδα αποτέλεσε κατά κύριο λόγο χώρα εκροής μεταναστών κατά την περίοδο 1830-1970. Μέχρι το 1977, ο αριθμός των μεταναστευτικών ρευμάτων ήταν 1.800.000 άτομα, τα οποία κατέφυγαν σε άλλες χώρες με σκοπό την ανεύρεση καλύτερων συνθηκών ζωής. Μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και κατά την περίοδο 1955-1975 παρατηρήθηκε αύξηση της μεταναστευτικής ροής από την Ελλάδα προς τις Ευρωπαϊκές χώρες, η οποία κορυφώθηκε στις περιόδους 1962-1965 με μέσο ετήσιο ρυθμό 108.000 άτομα και το 1969-1970 με μέσο ετήσιο ρυθμό 92.000 άτομα (Κασιμάτη, 2003).

Οι Έλληνες της Γερμανίας αποτελούν την τέταρτη μεγαλύτερη ομάδα μεταναστών της χώρας, μετά από Τούρκους, Ιταλούς και Πολωνούς. Στα τέλη του 2006 στη Γερμανία ζούσαν 303.761 πολίτες με ελληνική υπηκοότητα (Pressemitteilung Nr. 378 vom 09.10.2015). Η γερμανική Ομοσπονδιακή Στατιστική Υπηρεσία (Statistisches Bundesamt) υπολογίζει για το έτος 2005 τον

αριθμό πολιτών ελληνικής καταγωγής ανεξαρτήτως υπηκοότητας στα 451.100 άτομα. Η Γενική Γραμματεία Απόδημου Ελληνισμού υπολογίζει για το έτος 2006 τον αριθμό των απόδημων Ελλήνων στα 521.000 άτομα. Το 2003 ο μέσος όρος διαμονής Ελλήνων υπηκόων στην Γερμανία ήταν 22 χρόνια (Pressemitteilung Nr. 378 vom 09.10.2015).

Οι Έλληνες αποτελούν μια από τις μεγαλύτερες σε μέγεθος πληθυσμιακές ομάδες μεταναστών στη Γερμανία σήμερα.

Οι πολιτικά και κοινωνικά μεγάλοι περιορισμοί κατά την Τουρκοκρατία οδήγησαν τους Έλληνες σε κοινωνικές και επαγγελματικές δραστηριότητες όπως τυπογραφία, σχολεία κλπ. Όταν στα τέλη του 17ου αιώνα τα σύνορα της αυτοκρατορίας άνοιξαν για τους εμπόρους, πολλοί Έλληνες αποφάσισαν να εγκαταλείψουν την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Κέντρο της ελληνικής μετανάστευσης έγινε η Λειψία, η οποία την εποχή εκείνη ήταν σημαντικό εμπορικό κέντρο. Γύρω στο 1700 πραγματοποιήθηκαν οι πρώτες ελληνορθόδοξες λειτουργίες στο «Ελληνικό Σπίτι» (Griechenhaus) (Pressemitteilung Nr. 378 vom 09.10.2015).

Σύντομα αυξήθηκε η κοινωνική σημασία του ελληνισμού της Σαξωνίας. Πολλοί Έλληνες σπούδαζαν στο πανεπιστήμιο Universität Leipzig. Ακόμη και ο Γιόχαν Βόλφγκανγκ Γκαίτε γνώρισε αρκετούς Έλληνες συμφοιτητές. Τον 19ο αιώνα ο Πρίγκηπας Εκλέκτορας Φρίντριχ Αουγκούστ Α' απονέμει τίτλο ευγενείας στο γιο του Έλληνα εμπόρου Γεωργίου Καραγιάννη, Τέοντορ φον Κάραγιαν, για τη δραστηριότητά του στη βιομηχανία υφασμάτων της Σαξωνίας (ένας από τους απογόνους του ήταν ο Χέρμπερτ φον Κάραγιαν). Οι Έλληνες της Λειψίας εγκαταστάθηκαν έπειτα από τη διαίρεση της Γερμανίας (μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο) στη Δυτική Γερμανία αλλά και σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες. Πολλοί εγκαταστάθηκαν στην πόλη της Φραγκφούρτης, όπου συνέχισαν την εμπορική τους δραστηριότητα. Η κοινότητα διαλύθηκε το 1952 λόγω έλλειψης μελών.¹

Μια άλλη ελληνική κοινότητα δημιουργήθηκε στις αρχές του 19ου αιώνα στο Μόναχο. Για τις λατρευτικές της ανάγκες ο φιλέλληνας [εκκρεμεί παραπομπή] Βασιλιάς της Βαυαρίας Λουδοβίκος Α' της παραχώρησε το 1828

---

¹ Hellas lipsiensis: Griechen in Leipzig von Suppe, Frank-Thomas in Leipziger Blätter Nr. 18/1991 S. 31-33

τον Ιερό Ναό της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος Μονάχου, γνωστό ως Salvatorkirche. Η πρώτη Ορθόδοξη Θεία Λειτουργία έλαβε χώρα στις 6 Δεκεμβρίου 1829. Εκείνο το διάστημα μετανάστευσαν επίσης πολυάριθμοι Βαυαροί τεχνίτες και διανοούμενοι στην Ελλάδα. Από τη Σχολή του Μονάχου δημιουργείται το δέκατο ένατο ένωμα μια Ελληνική ζωγραφική ακαδημαϊκού επιπέδου.

Κατά τη διάρκεια της εθνικοσοσιαλιστικής δικτατορίας πολλοί Έλληνες ιουδαϊκής πίστης χρησιμοποιήθηκαν ως αναγκαστικοί εργάτες. Από την ακμαία εβραϊκή κοινότητα της Θεσσαλονίκης επέστρεψαν μονάχα περίπου χίλια άτομα (Molho).²

Κατά τον ελληνικό εμφύλιο πόλεμο πολλοί κομμουνιστές έστειλαν τα παιδιά τους στη Λαϊκή Δημοκρατία της Γερμανίας και σε άλλες ανατολικοευρωπαϊκές χώρες. Επίσης ένα ρεύμα μετανάστευσης Ελλήνων κομμουνιστών σε χώρες της ανατολικής Ευρώπης (μεταξύ αυτών και η Ανατολική Γερμανία) ακολούθησε αφού ο εμφύλιος πόλεμος έληξε. Το διάστημα εκείνο η Δυτική Γερμανία άρχισε να καλεί για τα εργοστάσια της εργατικό δυναμικό από το εξωτερικό ως «φιλοξενούμενους εργάτες» (Gastarbeiter), πολλοί από τους οποίους ήταν Έλληνες.

Η πολιτική την εποχή της Χούντας των Συνταγματαρχών στην Ελλάδα οδήγησε σε ρεύμα πολιτικής μετανάστευσης Ελλήνων και στα δυο γερμανικά κράτη. Μετά το τέλος της δικτατορίας πολλοί τους επέστρεψαν στην Ελλάδα, όπως π.χ. ο κατοπινός πρωθυπουργός Κωνσταντίνος Σημίτης, ο οποίος δίδαξε ως τακτικός καθηγητής του Εμπορικού και Αστικού Δικαίου στο Πανεπιστήμιο του Γκίσεν από το 1971 έως το 1975. Επίσης μετά την ένταξη της Ελλάδας στην ΕΟΚ σημειώθηκε για μικρό διάστημα αύξηση της ελληνικής μετανάστευσης στη Γερμανία.

Η βελτίωση της οικονομικής κατάστασης της Ελλάδος οδήγησε στην αρχή της νέας χιλιετίας στην επιστροφή πολλών Ελλήνων μεταναστών ή απογόνων αυτών στην πατρίδα τους. Πολλοί συνταξιούχοι μεταξύ αυτών προτιμούν να διαμένουν μονάχα την άνοιξη και το καλοκαίρι στην Ελλάδα και το υπόλοιπο του χρόνου στην Γερμανία, όπου πολλοί έχουν παιδιά και εγγόνια. Κατά την

---

² Dr. Rena Molho The Jerusalem of the Balkans, Salonica 1856-1919

διάρκεια της κρίσης χρέους της Ελλάδος, το ποσοστό των Ελλήνων αυξήθηκε
πάλι.

Ψυχολογικά Ζητήματα της Μετανάστευσης

Από την ανασκόπηση της βιβλιογραφίας προκύπτει ότι το στρες της μεταναστευτικής διαδικασίας έχει συνδεθεί με το χαμηλό επίπεδο της υγείας των μεταναστών (Hovey & Magana, 2000; Klimidis και συν., 1994; Ali και συν., 2004). Η προσαρμογή του ατόμου στις συνθήκες του νέου κοινωνικοπολιτισμικού περιβάλλοντος, συνήθως, συνεπάγεται και αλλαγές σε οικονομικό και κοινωνικό επίπεδο. Οι κοινωνικοοικονομικοί παράγοντες όπως: το χαμηλό εισόδημα, οι επισφαλείς συνθήκες εργασίας, οι άσχημες συνθήκες διαβίωσης, οι ανισότητες πρόσβασης στις υπηρεσίες υγείας, αλλά και οι δημογραφικές μεταβλητές όπως: η ηλικία και το φύλο, έχουν σχετιστεί με την χαμηλής στάθμης ποιότητα ζωής και το χαμηλό επίπεδο υγείας των μεταναστών (Holmes, 2006; Newbold & Danforth, 2003; Dey & Lucas, 2006; Chun-Chung Chow και συν., 2003).

Τα δεδομένα περιπλέκονται περισσότερο για την γυναίκα μετανάστρια. Ως οντότητα, η μετανάστρια είναι εκείνη με το διαφορετικό χρώμα και την 'άλλη' θρησκεία που συχνά δεν γνωρίζει καλά τη γλώσσα της χώρας υποδοχής και που κατά κανόνα κατέχει χαμηλή θέση εργασίας. Όλα αυτά δημιουργούν συνθήκες περιθωριοποίησης και αποξένωσης και προκαλούν επιπολιτισμικό άγχος (Κούτρα και συν., 2010). Από τα αποτελέσματα ερευνών έχει καταδειχθεί ότι οι μετανάστριες, με την πάροδο των ετών στη χώρα υποδοχής, εμφανίζουν αυξημένο κίνδυνο για κακή υγεία, χρόνιες παθήσεις και παρουσιάζουν ανάγκη για αυξημένη χρήση υπηρεσιών υγείας (Lopez-Gonzalez και συν., 2005). Επιπρόσθετα, έχει αναδειχθεί από τη βιβλιογραφία πως οι αυξημένες απαιτήσεις των πολλαπλών ρόλων, με τους οποίους είναι επιφορτισμένες οι γυναίκες-μετανάστριες, συνδέονται στενά τόσο με την κατάσταση της προσωπικής τους υγείας όσο και με την κατάσταση της υγείας των οικογενειών τους (Wilson, 1995). Συνοψίζοντας, η υποβαθμισμένη κοινωνική θέση της μετανάστριας, οι ανισότητες στην εργασιακή απασχόληση, οι αυξημένες απαιτήσεις του

γυναικείου ρόλου, τα συναισθήματα της απώλειας και της αλλαγής, η μοναξιά και η κοινωνική απομόνωση σε συνδυασμό με την ελλιπή γλωσσική κατανόηση μπορούν να κατανοηθούν καλύτερα αν ενταχθούν στο πλαίσιο των συστημάτων σύμπλεξης της κυριαρχίας, όπως περιγράφηκαν από τη Razack: του καπιταλισμού, της πατριαρχίας και της λευκής υπεροχής . (Meadows και συν., 2001).

Η μετανάστευση αποτελεί μια κοινωνική μεταβολή, όπου το άτομο μεταβαίνει σε διαφορετικό πολιτισμικό πλαίσιο λόγω μόνιμης εγκατάστασης. Η μετακίνηση γίνεται για οικονομικούς, πολιτικούς ή εκπαιδευτικούς λόγους. Η μετανάστευση ταξινομείται ανάλογα με τον τρόπο λήψης της απόφασης, το συνειδητό κίνητρο, τη σύνδεση κοινωνίας προέλευσης με την κοινωνία εγκατάστασης, τη συμμετοχή των ατόμων στο εγχείρημα και τέλος τη νομιμότητα της εγκατάστασης (Λειβαδίτης, 2003).

Η μετανάστευση δημιουργεί ψυχοπιεστικά γεγονότα, που συνήθως επηρεάζουν την ψυχική κατάσταση ενός ατόμου. Η διαδικασία, η προετοιμασία και η υποδοχή από την νέα κοινωνία εγκατάστασης είναι ουσιαστικά παράγοντες που δύναται να επιβαρύνουν την ψυχική υγεία. Άλλοι λόγοι είναι η προσωπικότητα του μετανάστη, η ψυχολογία, η πολιτισμική ταυτότητα, η κοινωνική στήριξη και τέλος η αποδοχή (Bhugra Jones, 2000). Χαρακτηριστικό γνώρισμα επίσης, είναι η αλληλεπίδραση αμυντικών και προσαρμοστικών μηχανισμών, καθώς αυτός χάνει το οικείο περιβάλλον του, πιθανές μακροχρόνιες σχέσεις, καθώς και κοινωνικές αξίες (Bhugra, 2000).

Πολλές είναι οι μελέτες, που έχουν ασχοληθεί με την επιδημιολογία των ψυχιατρικών διαταραχών στις διάφορες μεταναστευτικές ομάδες σε σχέση με τον γηγενή πληθυσμό κατά τα τελευταία χρόνια. Το συμπέρασμα των ερευνών αυτών είναι ότι η μετανάστευση δεν αποτελεί και τόσο σημαντικό παράγοντα, που να αυξάνει την ψυχιατρική νοσηρότητα των μεταναστών. Παρόλα αυτά όμως, υπάρχουν πλέον ενδείξεις ότι κάποιες μεταναστευτικές ομάδες παρουσιάζουν αυξημένη νοσηρότητα σε συγκεκριμένες ψυχικές διαταραχές.

Στις μεταναστευτικές ομάδες, η μελέτη των ψυχικών διαταραχών παραμένει ελλιπής. Η κατάθλιψη έχει μεν παγκόσμιες διαστάσεις, αλλά τα κλινικά χαρακτηριστικά της παρουσιάζουν σημαντικές διαφορές σε άτομα με διαφορετικό πολιτισμικό υπόβαθρο. Σύμφωνα με τον Παγκόσμιο Οργανισμό

Υγείας, η κατάθλιψη δύναται να αποτελέσει τη δεύτερη πιο σημαντική αιτία ανικανότητας έως το 2020 (Bhugra, Mastrogianni, 2004, Levecque, et al., 2007).

Η επίπτωση της κατάθλιψης είναι διαφορετική στους πληθυσμούς κάθε χώρας, εξαιτίας της διαφορετικής αντίληψης της νόσου για πολιτισμικούς λόγους, του διαφορετικού συστήματος υγείας, αλλά και γι άλλους πολλούς λόγους. Εξίσου σημαντικοί παράγοντες είναι το κοινωνικό στίγμα και η απροθυμία αποκάλυψης τυχόν ψυχιατρικών συμπτωμάτων. Αναφορικά με το Ηνωμένο Βασίλειο, τα ποσοστά κατάθλιψης είναι αρκετά μεγαλύτερα σε κάποιες μεταναστευτικές ομάδες σε σχέση πάντοτε με τον γηγενή πληθυσμό. Σε αυτό το σημείο όμως, θα πρέπει αν προστεθεί το γεγονός ότι οι συνήθεις Ψυχικές Διαταραχές και κυρίως η κατάθλιψη επικρατούν σε ασθενείς του γηγενή πληθυσμού (Levecque, et al., 2007).

Όσον αφορά την υπόλοιπη Ευρώπη, τα καταγραφόμενα ποσοστά κατάθλιψης σε μεταναστευτικές ομάδες είναι πιο υψηλά αναλογικά με τον γηγενή πληθυσμό. Οι γυναίκες μετανάστριες μάλιστα, συχνά βιώνουν κατάθλιψη ή συναισθηματική δυσφορία μέσω σωματικών συμπτωμάτων. Επιπλέον, τα συνολικά ποσοστά κατάθλιψης των Αφρο-Αμερικανών και των λευκών Αμερικανών στις ΗΠΑ είναι συγκρίσιμα, όταν γίνεται έλεγχος των δημογραφικών, των πολιτισμικών και των κοινωνικο-οικονομικών παραγόντων. Θα πρέπει να τονιστεί ότι οι Πορτορικανοί παρουσιάζουν υψηλότερα ποσοστά κατάθλιψης σε σχέση με τους λευκούς, ενώ οι Ασιάτες Αμερικανοί παρουσιάζουν χαμηλότερα ποσοστά. Οι πολιτισμικές διαφορές, η εθνικότητα, τα αίτια μετανάστευσης και οι κοινωνικο-οικονομικές συνθήκες αιτιολογούν την έκβαση τέτοιων αποτελεσμάτων (Bhugra, Mastrogianni, 2004).

Η σύνδεση μετανάστευσης και κατάθλιψης παρόλα αυτά, δεν είναι καθορισμένη. Διάφορες μελέτες έδειξαν ότι η μετανάστευση δεν ενισχύει πάντοτε τον κίνδυνο διαταραχών διάθεσης. Παρά ταύτα, η επαφή με τη χώρα υποδοχής, αλλά και η επιπολιτισμική διαδικασία δημιουργούν στον μετανάστη μεγάλη συναισθηματική φόρτιση. Στη Νορβηγία, η κοινωνική ένταξη μη δυτικών ανδρών μεταναστών συσχετίστηκε με την καλή ψυχική υγεία, σε αντίθεση με τις γυναίκες. Από την άλλη, στη Σουηδία, ο βαθμός επιπολιτισμού μεταναστών με προέλευση την Ανατολική Ευρώπη δεν επηρέασε σημαντικά την ψυχική υγεία και τα ψυχοσωματικά προβλήματα. Το αντίθετο όμως,

παρατηρήθηκε σύμφωνα με μελέτες στη χώρα προέλευσης (Swinnen, Selten., 2007).

Τέλος, τόσο η μετανάστευση, όσο και η κατάθλιψη χαρακτηρίζονται από μια περίπλοκη αλληλοεξαρτώμενη σχέση. Αξιοσημείωτο είναι δε, ότι η μεταναστευτική και επιπολιτισμική διαδικασία συχνά είναι πολύ δύσκολες και στρεσογόνες για το κάθε άτομο, ανεξαρτήτως του πολιτισμικού υπόβαθρου. Επιπρόσθετα, ο κοινωνικός, εργασιακός και οικονομικός αποκλεισμός ενισχύουν ακόμη περισσότερο την κατάθλιψη και τα συμπτώματά της (Bebbington, Cooper, 2007).

Τα δεδομένα της Παγκόσμιας Οργάνωσης Υγείας (ΠΟΥ) (World Health Organization, 2004) για τους θανάτους από αυτοκτονικά επεισόδια ανά φύλο και ανά 100000 πληθυσμό, καταδεικνύει ιδιαίτερα μεγάλες διαφοροποιήσεις παγκοσμίως. Η διακύμανση που παρουσιάζουν τα νούμερα αυτά είναι υψηλή, κάτι που δείχνει την επιρροή κοινωνικών και πολιτισμικών παραγόντων στα ποσοστά θνησιμότητας από αυτοκτονίες. Πολιτισμικές διαστάσεις για την κοινωνική συνοχή, τη συναισθηματική έκφραση, την αναζήτηση επαγγελματικής βοήθειας, τη θρησκεία, την ατομική, αλλά και εθνική ταυτότητα αποτελούν προγνωστικοί παράγοντες για την συμπεριφορά αυτή (Portzky, van Heeringen 2007).

Τα αποτελέσματα ερευνών σχετικά με τις απόπειρες και τις αυτοκτονίες μεταναστών διάφορων εθνικοτήτων παρουσιάζουν και αυτά διαφορές. Στο Ηνωμένο Βασίλειο, οι Ασιάτισσες γυναίκες έχουν πιο υψηλά ποσοστά απόπειρας αυτοκτονίας από ότι ο γηγενής πληθυσμός. Τα ποσοστά των μεταναστών Αφρικανών και Αφρο-Καραϊβικής προέλευσης είναι πολύ πιο χαμηλά από ότι θα περίμενε κανείς, εν αντιθέσει με τα ποσοστά των Αμερικανών.

Στη Σουηδία, η εθνικότητα αυξάνει τα επίπεδα κινδύνου αυτοκτονίας, καθώς ο κίνδυνος για τους μετανάστες είναι 1.5 φορές υψηλότερος από τον γηγενή πληθυσμό. Οι διαφορές όμως στις ομάδες μεταναστών είναι πολλές και έχουν σχέση με τις κοινωνικο-οικονομικές συνθήκες διαβίωσης. Στη Γερμανία, μετανάστες από διάφορες Μεσογειακές χώρες είχαν υψηλότερα ποσοστά αποπειρών αυτοκτονίας (15.3%) σε αντίθεση με τους Γερμανούς (8.9%). Στις ΗΠΑ, οι μετανάστες της μαύρης φυλής έχουν χαμηλότερα ποσοστά αυτοκτονιών

αν και οι θάνατοι τα τελευταία χρόνια παρουσίασαν μεγάλη αύξηση (Bebbington & Cooper, 2007).

ΜΕΡΟΣ ΙΙ

1. Σκοπός και ερευνητικές υποθέσεις της μελέτης

Γενικός σκοπός της παρούσας μελέτης είναι η διερεύνηση των αντιλήψεων γυναικών μεταναστριών και ανδρών μεταναστών στη Γερμανία για θέματα υγείας, ασθένειας και πόνου όπως έχουν διαμορφωθεί μέσα από τις πρότερες εμπειρίες τους, από τη μεταναστευτική τους διαδρομή και από τις εμπειρίες σε ένα νέο κοινωνικοπολιτισμικό περιβάλλον. Ταυτόχρονα, λήφθησαν υπ' όψιν οι διαφορετικές πολιτισμικές τους αναφορές.

Η έρευνα βασίστηκε σε προσωπικές ερμηνείες γυναικών μεταναστριών και ανδρών μεταναστών στη Γερμανία καθώς και στις αντιλήψεις μιας ελληνίδας που η ίδια είναι μετανάστρια στη Γερμανία. Μεθοδολογικά θα επιλεγεί η ποιοτική έρευνα. Για τη συλλογή του υλικού, ως μεθοδολογικά εργαλεία, θα χρησιμοποιηθούν η ημιδομημένη -πρόσωπο με πρόσωπο- συνέντευξη, η συμμετοχική παρατήρηση και το ερευνητικό ημερολόγιο. Τέλος, ως μέθοδος ανάλυσης του εμπειρικού υλικού θα χρησιμοποιηθεί η θεματική ανάλυση περιεχομένου.

1.1 Ερευνητικά Ερωτήματα

Τα ερευνητικά ερωτήματα που έγινε η προσπάθεια να διερευνηθούν και να απαντηθούν είναι:

α) το στρες της μεταναστευτικής διαδικασίας θα συνδεθεί με χαμηλά επίπεδα της υγείας των μεταναστών;

β) η υγεία και η ασθένεια δεν είναι απλώς βιολογικά καθορισμένα φαινόμενα αλλά και κοινωνικά προσδιορισμένες καταστάσεις δεδομένου ότι δεν σχετίζονται μόνο με αλλαγές στη φυσιολογία του ατόμου αλλά επηρεάζονται από το ευρύτερο κοινωνικοπολιτισμικό περιβάλλον στο οποίο ζει και εργάζεται το άτομο;

γ) η κατανόηση του τρόπου με τον οποίο δομούνται οι έννοιες της υγείας, της ασθένειας και του πόνου σχετίζονται με τη μετανάστευση και τα επίπεδα ψυχοπαθολογίας;

2. Υλικό και Μέθοδος

Η σχετική απουσία ερευνητικών δεδομένων από τον Ελλαδικό χώρο τα οποία να αφορούν τις επιπτώσεις της μετανάστευσης στην κοινωνική και ψυχική υγεία των ατόμων που ζουν στην Γερμανία ως μετανάστες και τη διασύνδεσή τους με την Ψυχική Υγεία έδωσαν το έναυσμα για το σχεδιασμό και την υλοποίηση της παρούσας ερευνητικής μελέτης.

Η παρούσα έρευνα πραγματοποιήθηκε στα πλαίσια του Μεταπτυχιακού Προγράμματος «Ψυχική Υγεία» της Νοσηλευτικής Σχολής του ΤΕΙ Θεσσαλίας, από τον Φεβρουάριο του 2015 έως τον Σεπτέμβριο του 2015, με τη συνεργασία της Σχολής Επαγγελματιών Υγείας του Τ.Ε.Ι. Ηπείρου.

Τα άτομα που συμμετείχαν στη μελέτη ενημερώνονταν για το σκοπό της μελέτης και διαβεβαιωνόταν για το απόρρητο και την ανωνυμία της διαδικασίας. Το κάθε άτομο δημιουργούσε έναν απόρρητο, ατομικό κωδικό, και με αυτόν συμμετείχε στην έρευνα (αντί του ονοματεπωνύμου του). Εξάλλου, όλη τη διαδικασία τη διεκπεραίωναν τα ίδια άτομα, οπότε μειώνονταν οι πιθανότητες για διαρροή πληροφοριών και διασφαλιζόταν πλαίσιο με αυξημένο κλίμα εμπιστοσύνης μεταξύ των ερευνητών και των ατόμων που πήραν μέρος στην έρευνα.

2.1 Η μεθοδολογική προσέγγιση του ερευνητικού ερωτήματος

Η παρούσα έρευνα στηρίχθηκε στις προσωπικές ερμηνείες των συμμετεχόντων ατόμων για τις αντιλήψεις τους απέναντι στα θέματα της μετανάστευσης, υγείας, της αρρώστιας και του πόνου. Η επιλογή της ερευνητικής μεθόδου είναι αποτέλεσμα του είδους του ερευνητικού ερωτήματος (Ryman 2001). Έτσι, για τη μεθοδολογική προσέγγιση των παραπάνω ζητημάτων, όπως έχει ήδη αναφερθεί, επιλέχθηκε η ποιοτική έρευνα, η οποία επιτρέπει στον ερευνητή να επιχειρήσει τη βαθύτερη μελέτη και κατανόηση του τρόπου με τον οποίο τα ίδια τα υποκείμενα αντιλαμβάνονται, ερμηνεύουν και δίνουν νόημα στα υπό μελέτη κοινωνικά φαινόμενα (Den Denzin & Lincoln, 1998).

Ως μεθοδολογικό εργαλείο επιλέχθηκε η συνέντευξη. Η συνέντευξη ενδείκνυται σε περιπτώσεις όπου η έρευνα αναζητά την κατανόηση του νοήματος που αποδίδουν οι ερωτώμενοι σε συγκεκριμένα φαινόμενα και διαδικασίες. Πρόκειται για μία τεχνική επικεντρωμένη στη δική τους οπτική γωνία. Για αυτό, δίνει τη δυνατότητα της εις βάθος διερεύνησης θεμάτων και εξαρτάται από τη σχέση μεταξύ του ερευνητή και του πληροφορητή, ιδιαίτερα όταν οι ίδιοι οι συμμετέχοντες στην έρευνα ενθαρρύνονται να μιλήσουν και να εκφράσουν απόψεις και στάσεις και συμπεριφορές που έχουν συγκροτήσει βάσει της βιογραφίας τους (Bryman 2001).

Η συνέντευξη ορίζεται ως “μία συζήτηση ανάμεσα στον συνεντευκτή και τον συνεντευξιζόμενο με σκοπό την απόσπαση συγκεκριμένων πληροφοριών.” Αυτό μπορεί να φαίνεται απλό, ωστόσο, η πραγματικότητα της επιτυχημένης έκβασης μίας συνέντευξης αποδεικνύεται ιδιαίτερα πολύπλοκη (Moser & Kalton, 1971). Η έρευνα, ο σχεδιασμός και η διεξαγωγή των συνεντεύξεων, απαιτεί την καλή επιστημονική κατάρτιση του ερευνητή αλλά και μια μία σχετική εμπειρία. Η έλλειψη αυτής της εμπειρίας είναι δυνατό να δημιουργήσει μία σειρά από πρακτικά προβλήματα, όπως για παράδειγμα την απομάκρυνση από το κεντρικό πεδίο μελέτης (Bryman, 2001).

Ανάλογα με τον επιδιωκόμενο σκοπό μιας έρευνας και αναλόγως με το είδος της επικοινωνίας που επιχειρείται να επιτευχθεί υπάρχουν διάφοροι τύποι συνέντευξης, όπως: η δομημένη, η αδόμητη, η ημιδομημένη, η άμεση, η έμμεση, η επαναλαμβανόμενη και η κλινική συνέντευξη (Ρήγα, 2001). Στη συγκεκριμένη περίπτωση, για να αποφευχθούν τα προβλήματα που συνεπάγεται η έλλειψη εμπειρίας καθώς και λόγω της ιδιομορφίας του πληθυσμού-στόχου παρά τον αρχικό σχεδιασμό για την επιλογή της αδόμητης τελικά επιλέχθηκε η τεχνική της ημιδομημένης συνέντευξης. Στις ημιδομημένες συνεντεύξεις τα θέματα των ερωτήσεων είναι προκαθορισμένα βάσει ενός πλαισίου-οδηγού. Οι ερωτήσεις που τέθηκαν στην περίπτωση της παρούσας έρευνας, αν και προκαθορισμένες, ήταν αρκετά ανοικτές ώστε να επιτρέπουν ανάλογες απαντήσεις με μεγάλο εύρος, (Robson, 1993).

Σημαντικό πλεονέκτημα που σχετίζεται επίσης με την ευελιξία της συγκεκριμένης τεχνικής αποτελεί το γεγονός πως ο ερευνητής έχει μια λίστα ερωτήσεων ή θεμάτων τα οποία πρέπει να διερευνηθούν, αλλά οι ερωτήσεις

μπορεί να μην ακολουθούν την προκαθορισμένη σειρά. Έτσι, δίνεται η δυνατότητα στον ερευνητή να αναπροσαρμόσει, να αποσαφηνίσει, να συμπληρώσει ερωτήσεις, και να διερευνήσει ενδιαφέροντα στοιχεία τα οποία προκύπτουν βάσει των ιδιαίτερων συνθηκών όπου διεξάγεται η συνέντευξη ακόμα και σε περιπτώσεις –όπως συμβαίνει και στην παρούσα έρευνα- που ο πληθυσμός στόχος παρουσιάζει γλωσσικό έλλειμμα. Έτσι, σύμφωνα με τον Παρασκευόπουλο (1993), το εργαλείο της συνέντευξης προσφέρεται ιδιαίτερα για τη συγκέντρωση δεδομένων από άτομα με γλωσσικές δυσκολίες δίνοντας την δυνατότητα ακόμη και σε έναν άπειρο ερευνητή (όπως στην δική μου περίπτωση) να μπορεί να εντοπίσει ενδιαφέροντα στοιχεία τα οποία δεν είχαν προβλεφθεί εξ' αρχής, αφού δεν είναι πάντα εφικτό να καθοριστούν οι ερωτήσεις από το στάδιο του σχεδιασμού της έρευνας (Robson, 1993).

Οι κατηγορίες ερωτήσεων που δημιουργήθηκαν και χρησίμευσαν ως πλαίσιο-οδηγός των συνεντεύξεων στην παρούσα έρευνα ήταν οι εξής:

- Πόσα χρόνια βρίσκεστε στο εξωτερικό για διαμονή;
- Για ποιο λόγο ήρθατε στη Γερμανία και ποιοι σας βοήθησαν
- Προσαρμοστήκατε αμέσως (πείτε μας μερικά λόγια για αυτό)
- Τι δουλειές κάνατε εδώ. Σήμερα τι δουλειά κάνετε;
- Αισθανθήκατε ποτέ ρατσισμό από τους Γερμανούς (πείτε μας μερικά συμβάντα)
- Γιατί κάποιοι τα κατάφεραν εδώ καλύτερα από κάποιους άλλους
- Πηγαίνετε στην εκκλησία εδώ; Νομίζετε ότι η εκκλησία βοηθάει τους μετανάστες
- Ποια είναι η γνώμη σας για τους Σύριους πρόσφυγες και τους άλλους μετανάστες που έρχονται στη Γερμανία;
- Το σύστημα υγείας εδώ είναι καλύτερο από αυτό της Ελλάδας; Το χρειαστήκατε ποτέ; Ποιες διαφορές βρίσκεστε;
- Οι μετανάστες αρρωσταίνουν περισσότερο από τους Έλληνες που ζουν στην Ελλάδα;
- Σκέπτεστε να φύγετε κάποτε από εδώ; Αν ναι πότε;

2.2 Η διεξαγωγή των συνεντεύξεων

Οι συνεντεύξεις μαγνητοφωνήθηκαν και έπειτα μεταγράφηκαν, κάτι που κρίθηκε απαραίτητο τόσο για την καλύτερη παρακολούθηση του λόγου των υποκειμένων όσο και για να εξασφαλιστεί ότι στη συνέχεια δεν θα παραλείπονταν δεδομένα λόγω της αδυναμίας να διατηρηθούν στη μνήμη ή λόγω της ελλιπούς προσοχής που μπορεί να δοθεί σε κάτι στη διάρκεια της συνέντευξης (Bryman 2001). Παρ' όλο που όλες οι συμμετέχουσες είχαν ενημερωθεί εκ των προτέρων για την χρήση του μαγνητοφώνου παρατηρήθηκε ότι για δυο γυναίκες μετανάστριες χρειάστηκε χρόνος προσαρμογής με την διαδικασία. Σε όλες τις περιπτώσεις πάντως τηρήθηκε ερευνητικό ημερολόγιο για την καταγραφή των εντυπώσεων και των σκέψεων που διαμορφώθηκαν κατά τη διεξαγωγή των συνεντεύξεων, αλλά και για την καταγραφή των υφολογιστικών στοιχείων που μπορεί να βοηθούσαν στην πληρέστερη κατανόηση των απαντήσεων (Robson, 1993).

Οι άνθρωποι που συμφωνούν να συμμετέχουν στην έρευνα παραχωρώντας συνεντεύξεις χρήζουν κάποιος διακριτικότητας. Αυτό σημαίνει, μεταξύ άλλων, πως ο ερευνητής θα πρέπει να προσαρμόζει τα σχέδιά του βάσει των επιλογών των ερωτώμενων, όσο άβολο και αν είναι αυτό για τον ίδιο (Robson, 1993). Έτσι, ο τόπος, η ημερομηνία και η ώρα συνάντησης καθορίστηκαν από τους συμμετέχοντες, ύστερα από τηλεφωνική επικοινωνία μαζί τους και όλες οι συνεντεύξεις πραγματοποιήθηκαν σε χώρους που υπέδειξαν οι ίδιοι.

Κατά την τηλεφωνική επικοινωνία με τους συμμετέχοντες, αλλά και πριν την έναρξη της συνέντευξης δόθηκαν εξηγήσεις για το θέμα και το σκοπό της έρευνας. Τέλος, ενημερώθηκαν ότι θα χρησιμοποιηθούν αποσπάσματα των συνεντεύξεων και ότι θα τηρηθεί αυστηρώς η ανωνυμία τους (Ryen, 2004).

Η συνέντευξη ως μια διαδικασία διάδρασης, επηρεάζεται από την παρουσία του ερευνητή, τις αξίες και τις προκαταλήψεις του, αλλά και από χαρακτηριστικά όπως το φύλο, η κοινωνική τάξη, η εθνικότητα (Silverman, 2001). Η αίσθηση που αποκόμισα από τις συνεντεύξεις ήταν ότι η δραστηριοποίηση μου στη Γερμανία τα τελευταία χρόνια και η φύση της δουλειάς μου, μου προσέφερε σχετική εξοικείωση με τους μετανάστες και λειτούργησε αντισταθμιστικά στην αρχική αμηχανία.

2.3 Η Συμμετοχική Παρατήρηση

Ως συμπληρωματικό εργαλείο της έρευνας, για την διερεύνηση τόσο των συνθηκών ζωής των μεταναστών στη Γερμανία όσο και της προσέγγισης του μεταναστευτικού ζητήματος γενικότερα, εφαρμόστηκε η μέθοδος της παρατήρησης.

Η παρατήρηση παρέχει τη δυνατότητα ανάλυσης συμπεριφορών και αλληλεπιδράσεων τη στιγμή της πραγμάτωσης τους. Δίνεται έτσι ένα πολύτιμο εργαλείο στον ερευνητή/τρια να ερμηνεύσει με μεγαλύτερη ακρίβεια και αξιοπιστία συμπεριφορές -μέσω λεκτικών και μη λεκτικών αντιδράσεων- που συμβαίνουν στο πεδίο έρευνας, (Ritchie & Lewis, 2003)

Στην παρούσα έρευνα εφαρμόστηκε η παρατήρηση μέσω της συμμετοχής της ερευνήτριας σε εορταστικές εκδηλώσεις και μέσω της συμμετοχής σε εκδηλώσεις των Ελλήνων μεταναστών στη Γερμανία. Στην πρώτη περίπτωση σκοπός της παρατήρησης ήταν α. η διαμόρφωση μιας εικόνας για την συγκρότηση του οικιακού χώρου και των σχέσεων που διαμορφώνονται στο πλαίσιο του (έμφυλων, συγγενικών), β. η συλλογή εθνογραφικών δεδομένων για τον τρόπο οργάνωσης της ζωής τους. Στη δεύτερη περίπτωση η παρατήρηση αποσκοπούσε στην κατανόηση του τρόπου παρέμβασης των συλλογικοτήτων σε θέματα που άπτονται «μεταναστατευτικής» παρέμβασης.

Και στις δυο περιπτώσεις εφαρμόστηκε η μέθοδος της συμμετοχικής παρατήρησης, μιας και η συγκεκριμένη μέθοδος εξασφάλιζε μεγαλύτερη πρόσβαση στα υπό διερεύνηση δεδομένα. Είναι γνωστό πως μέσω της συμμετοχικής παρατήρησης η ερευνήτρια αποκτά καλύτερη αίσθηση του γίνεσθαι, η οποία πλησιάζει αυτή των συμμετεχόντων. Ταυτόχρονα, με τον τρόπο αυτό η ερευνήτρια γίνεται περισσότερο αποδεκτή από τους συμμετέχοντες και η παρατήρηση δεν διαταράσσει την εξέλιξη των φαινομένων. Συμπερασματικά, θεωρώντας ότι η καταγραφή των εντυπώσεων μου την ώρα που διεξαγωγής του γεγονότος (γιορτής) θα έθετε σε κίνδυνο την φυσικότητα της κατάστασης και θα επηρέαζε σε μεγάλο βαθμό την ποιότητα της αλληλεπίδρασης, δεν τηρήθηκε η διαδικασία της άμεσης καταγραφής σημειώσεων. Ωστόσο, αμέσως μετά την ολοκλήρωση των εορτών κατέγραψα με λεπτομέρεια τα στοιχεία της παρατήρησης μου θέλοντας να αποφύγω τις

διαστρεβλώσεις της μνήμης. Στην δεύτερη περίπτωση (συμμετοχή σε Ελληνικές εκδηλώσεις) η τήρηση σημειώσεων κατά την διάρκεια της εξέλιξης του γεγονότος ήταν αρκετά εύκολη και συμβατή με την διαδικασία.

2.4. Το ερευνητικό ημερολόγιο

Για τη συλλογή των δεδομένων της έρευνας χρησιμοποιήθηκε και η μέθοδος της καταγραφής πληροφοριών σε ερευνητικό ημερολόγιο. Πρόκειται για ένα επιπρόσθετο μεθοδολογικό εργαλείο παρατήρησης με την έννοια ότι τηρείται από τον ερευνητή και είναι ο καρπός των παρατηρήσεων του στο πεδίο της έρευνας.

Το ημερολόγιο είναι μια ιδιαίτερα διαδεδομένη μέθοδος στην κοινωνική έρευνα γιατί αποτελεί πολύτιμο εργαλείο για τον ερευνητή. Είναι εύκολο να τηρηθεί, μπορεί να παρέχει δεδομένα που έχουν συλλεχθεί με άλλες ερευνητικές μεθόδους από ανοργάνωτες παρατηρήσεις έως και τις συνθήκες διεξαγωγής συνεντεύξεων και άλλα.. Υπό αυτές τις συνθήκες μπορεί να καταστεί πολυτιμότερο εργαλείο σε σχέση με άλλες μεθόδους, εφόσον εξελίσσεται παράλληλα με την έρευνα. Βοηθά τον ερευνητή να συνδέει τις ερευνητικές δραστηριότητες με καινοτομίες, με την εξέλιξη των ιδεών στα διάφορα στάδια της ερευνητικής διαδικασίας ενώ καθιστά ορατή την επιτυχία ή την αποτυχία των «διαδρομών για τη μάθηση και την ανακάλυψη» (Altrichter, Posch, Somekh, 2001).

Το ημερολόγιο έρευνας βασίζεται στην παράδοση της ποιοτικής έρευνας και μοιάζει περισσότερο με κείμενο αναστοχασμού ή ενδοσκόπησης, κάτι σαν «λογοτεχνικό κείμενο» και πολύ λιγότερο ως εργαλείο καταγραφής των δεδομένων της έρευνας. Ωστόσο, ο Canneti (ό.π. στο: Altrichter, Posch, Somekh, 2001) χαρακτηρίζει τη συζήτηση του ερευνητή με τον εαυτό του στο ημερολόγιο ως διάλογο με έναν «σκληρό συνομιλητή» ενώ ο Holly (το ίδιο, σελ. 33) σημειώνει ότι η τήρηση ημερολογίου «διευκολύνει την παρατήρηση, την τεκμηρίωση και τον προβληματισμό πάνω σε εμπειρίες του παρελθόντος και του παρόντος, συμπεριλαμβανόμενης και της ιστορίας της ζωής του συγγραφέα και των κοινωνικών και ιστορικών συνθηκών που διαμορφώνουν το παρόν».

Με βάση τα παραπάνω, η τήρηση ημερολογίου αποτελεί έναν ασφαλή τρόπο για την υπέρβαση της προκατάληψης που μπορεί να δυναμιτίσει την εγκυρότητα και την αξιοπιστία της έρευνας. Το ερευνητικό ημερολόγιο λειτουργεί σε αυτή την περίπτωση ως μέσο συνειδητοποίησης και υπέρβασης της προσωπικής προκατάληψης.

Στην παρούσα έρευνα, το ημερολόγιο τηρήθηκε από την αρχή της ερευνητικής διαδικασίας εκ μέρους μου και συμπληρωνόταν μετά την ολοκλήρωση της κάθε συνέντευξης ούτως ώστε να έχω τα στοιχεία πρόσφατα στη μνήμη μου. Κατά τη διαδικασία της καταγραφή φρόντιζα να διακρίνω τα γεγονότα από τα σχόλια και τις δικές μου κρίσεις(memos).

Τέλος, για την καταγραφή των γεγονότων σημειωνόταν πάντοτε η ημερομηνία, οι συνθήκες κάτω από τις οποίες έγινε η συνέντευξη ενώ γινόταν και προσπάθεια να δοθούν περιγραφικά οι παρατηρήσεις σε ξεχωριστό κεφάλαιο από τις ερμηνείες (ή αλλιώς προσωπικές κρίσεις).

3. Κατηγορίες Ανάλυσης

Με βάση τα ερευνητικά ερωτήματα και το υλικό που συγκεντρώθηκε από τις συνεντεύξεις διαμορφώθηκαν πέντε βασικές κατηγορίες ανάλυσης και οι υποκατηγορίες τους:

- Η πρώτη κατηγορία αναφέρεται στο κοινωνικό προφίλ των μεταναστών που συμμετείχαν στην έρευνα. Στην συγκεκριμένη κατηγορία περιλαμβάνονται στοιχεία που αφορούν την ηλικία, το φύλο, την οικογενειακή κατάσταση, το μορφωτικό επίπεδο, το επάγγελμα, την ύπαρξη ή μη νομιμοποιητικών εγγράφων στην χώρα υποδοχής κλπ
- Η δεύτερη κατηγορία αναφέρεται στα προσωπικά βιώματα των μεταναστών κατά την μεταναστευτική τους πορεία καθώς και στις εμπειρίες τους από την χώρα υποδοχής, που ήταν η Γερμανία. Στη συγκεκριμένη κατηγορία περιλαμβάνονται στοιχεία σχετικά με το πώς οι μετανάστες αντιλαμβάνονται τη θέση τους στην Γερμανική κοινωνία και γενικότερα στοιχεία που φανερώνουν τον βαθμό συμμετοχής τους στην Γερμανική κοινωνική πραγματικότητα.
- Η τρίτη κατηγορία αφορά στα θέματα του Γερμανικού συστήματος υγείας. Ειδικότερα, σ' αυτή την κατηγορία εμπίπτουν τα δεδομένα που αφορούν: τις αλλαγές τόσο στην κατάσταση της υγείας όσο και σε επίπεδο στάσεων των ατόμων μετά την μετανάστευση, τις αντιλήψεις τους για το σύστημα υγείας και την διαπολιτισμική ικανότητα των επαγγελματιών υγείας στην κοινωνία υποδοχής καθώς και τις νοηματοδοτήσεις και τις αναπαραστάσεις τους για την υγεία
- Η τέταρτη κατηγορία αφορά τα θέματα της ασθένειας. Η νοηματοδότηση και η αναπαράσταση της ασθένειας, οι αντιλήψεις των γυναικών για τα αίτια των ασθενειών καθώς η βίωση καταστάσεων ασθένειας μέσα στην οικογένεια συνιστούν τις υποκατηγορίες της συγκεκριμένης κατηγορίας.
- Στην πέμπτη κατηγορία εξετάζεται η βίωση της επιθυμίας της επιστροφής στην πατρίδα.

Συγκεκριμένα τα κριτήρια που πληρούν οι κατηγορίες είναι τα ακόλουθα:

- Εξαντλητικές: όλες οι μονάδες καταγραφής ανήκουν σε μία κατηγορία.

- Αποκλειστικές: κάθε μονάδα καταγραφής ανήκει σε μία και μόνο κατηγορία
- Ομοιογενείς: υπακούουν στην ίδια θεωρητική αρχή
- Αντικειμενικές και πιστές: θα δώσουν τα ίδια αποτελέσματα από άλλους ερευνητές αφού επιλέχθηκαν με αντικειμενικά κριτήρια
- Δόκιμες: είναι προσαρμοσμένες σε αυτό που μελετάμε
- Παραγωγικές: δίνουν περισσότερα στοιχεία απ' όσα αρχικά ζητήθηκαν

Η ανάγνωση των απομαγνητοφωνημένων συνεντεύξεων οδήγησε στη σύνδεση αποσπασμάτων των συνεντεύξεων με τις κατηγορίες ανάλυσης (Creswell, 1994, σελ.155). Η επεξεργασία του υλικού έγινε με βάση τους κανόνες ανάλυσης περιεχομένου, η οποία αποτελεί μία ερευνητική τεχνική με στόχο το συσχετισμό (μέσω της συστηματικής και αντικειμενικής αναγνώρισης) συγκεκριμένων χαρακτηριστικών μέσα σε ένα κείμενο. Ακόλουθα, το corpus πληροί τα ακόλουθα κριτήρια:

- Είναι δόκιμο γιατί οι ερωτήσεις των συνεντεύξεων αφορούν τους στόχους της έρευνας.
- Επιλέχθηκε με αντικειμενικά κριτήρια χωρίς να παρεμβαίνει (κατά το δυνατόν) η προσωπικότητα του ερευνητή, αφού αποτελείται από αυθόρμητες απαντήσεις των υποκειμένων.
- Είναι ομοιογενές διότι γίνεται ανάλυση περιεχομένου σε υλικό συνεντεύξεων και μόνο.

4. Τα υποκείμενα της έρευνας

Οι έρευνες μικρής κλίμακας έχουν συνήθως περιγραφικό χαρακτήρα, αλλά σε ορισμένες περιπτώσεις στοχεύουν στη διερεύνηση όψεων μιας κατάστασης. Στην παρούσα περίπτωση, η έρευνα έχει διερευνητικό χαρακτήρα εφόσον αναζητά τις αντιλήψεις των μεταναστών για θέματα ψυχικής υγείας και ασθένειας όπως έχουν διαμορφωθεί μέσα από τις πρότερες εμπειρίες τους, απ' την μεταναστευτική τους διαδρομή και από τις εμπειρίες σε ένα νέο κοινωνικό-πολιτισμικό περιβάλλον (με ότι αυτό συνεπάγεται) λαμβάνοντας ταυτόχρονα υπ' όψιν τις διαφορετικές πολιτισμικές τους αναφορές. Συνεπώς, στόχος μας είναι η διερεύνηση του θέματος για περαιτέρω εμβάθυνση και όχι η γενίκευση των αποτελεσμάτων (Creswell, 1994)

Στην παρούσα έρευνα συμμετείχαν συνολικά δέκα Έλληνες μετανάστες που ζουν και εργάζονται στη Γερμανία. Σε πρώτη φάση έγινε ενημέρωση για τη διαδικασία και το θέμα εξασφαλίστηκε η συγκατάθεση τους στην έρευνα. Για την τήρηση της ανωνυμίας των συμμετεχουσών δεν χρησιμοποιήθηκαν τα πραγματικά ονόματα των γυναικών αλλά ψευδώνυμα.

5. Ανάλυση και ερμηνεία του εμπειρικού υλικού

Στη συγκεκριμένη ενότητα επιχειρείται η παρουσίαση, η ανάλυση και η ερμηνεία των δεδομένων που συλλέχθηκαν κατά τη διάρκεια της έρευνας. Τα ερευνητικά δεδομένα, που αφορούν τον λόγο των υποκειμένων παρουσιάζονται με την μορφή των αυτούσιων αποσπασμάτων, βάσει της μεθόδου «line by line analysis», η οποία επιτρέπει την ταυτόχρονη παρουσίαση, ανάλυση και ερμηνεία των ερευνητικών δεδομένων. Μέσα από την ανάλυση των δεδομένων θα αποσαφηνιστούν οι έννοιες και οι μεταξύ τους σχέσεις και θα εξαχθούν συμπεράσματα, τα οποία θα βοηθήσουν στον σχηματισμό ερμηνευτικών σχημάτων (Strauss & Corbin, 1998, σελ. 65-67).

Τα προς ανάλυση και ερμηνεία αποσπάσματα του λόγου των συμμετεχόντων στην έρευνα, επιλέχθηκαν με τρόπο που να καλύπτουν όλο το φάσμα των δηλωμένων απόψεων σε σχέση με συγκεκριμένες κατηγορίες ανάλυσης. Οι κατηγορίες ανάλυσης διαμορφώθηκαν βάσει των ερευνητικών ερωτημάτων και των ερωτήσεων που χρησίμευσαν ως πλαίσιο-οδηγός των συνεντεύξεων (Silverman, 2001). Η ανάγνωση των απομαγνητοφωνημένων συνεντεύξεων οδήγησε στη σύνδεση του εμπειρικού υλικού με τις κατηγορίες και υποκατηγορίες ανάλυσης που παρατίθενται στη συνέχεια:

5.1. Το Προφίλ των Μεταναστών

Το υλικό που συγκεντρώθηκε σε σχέση με τα χαρακτηριστικά των συμμετεχόντων στην έρευνα και που συνθέτουν το κοινωνικό τους προφίλ αναλύεται στις ενότητες που ακολουθούν.

5.1.1 Χώρα Υπηκοότητας των Μεταναστών

Η χώρα προέλευσης των μεταναστών είναι η Ελλάδα. Οί6 από αυτούς είναι γυναίκες και οι 4 άνδρες. Η μέση τιμή της ηλικίας τους είναι 36,70 (6,77).

5.1.2 Χρόνια Εγκατάστασης στη Γερμανία

Αναφορικά με τα χρόνια εγκατάστασης στη Γερμανία παρατηρείται ότι όλες οι συμμετέχουσες έχουν μακροχρόνια παραμονή στην χώρα με μέσο όρο τα 10,3 (9,6) έτη.

5.1.3 Οικογενειακή Κατάσταση

Η οικογενειακή κατάσταση των μεταναστών επιβεβαιώνει τις τάσεις που καταγράφηκαν απ' την τελευταία απογραφή της ΕΣΥΕ (2001). Τα επτά άτομα του δείγματος, πιο συγκεκριμένα, οι πέντε γυναίκες και οι δύο άνδρες του δείγματος βρίσκονται σε προχωρημένο στάδιο του οικογενειακού κύκλου ζωής τους έχοντας παντρευτεί και τεκνοποιήσει.

			ΦΥΛΟ		ΣΥΝΟΛΟ
			ΑΝΔΡΑΣ	ΓΥΝΑΙΚΑ	
ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ	ΑΓΑΜΟΣ	Count	1	1	2
		Expected Count	,8	1,2	2,0
		% within FYLO	25,0%	16,7%	20,0%
	ΕΓΓΑΜΟΣ	Count	2	5	7
		Expected Count	2,8	4,2	7,0
		% within FYLO	50,0%	83,3%	70,0%
	ΔΙΑΖΕΥΓΜΕΝΟΣ	Count	1	0	1
		Expected Count	,4	,6	1,0
		% within FYLO	25,0%	,0%	10,0%

5.1.4 Εκπαιδευτικό Επίπεδο

Εξετάζοντας το μορφωτικό επίπεδο των μεταναστών παρατηρούμε ότι έξι άτομα του δείγματος έχουν τελειώσει το Λύκειο και μόνο μία γυναίκα έχει τελειώσει πανεπιστημιακές σπουδές.

			ΦΥΛΟ		ΣΥΝΟΛΟ
			ΑΝΔΡΑΣ	ΓΥΝΑΙΚΑ	
ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΕΠΙΠΕΔΟ	ΓΥΜΝΑΣΙΟ	Count	1	2	3
		Expected Count	1,2	1,8	3,0
		% within FYLO	25,0%	33,3%	30,0%
	ΛΥΚΕΙΟ	Count	3	3	6
		Expected Count	2,4	3,6	6,0
		% within FYLO	75,0%	50,0%	60,0%
	ΑΕΙ	Count	0	1	1
		Expected Count	,4	,6	1,0
		% within FYLO	,0%	16,7%	10,0%

5.1.5 Εργασιακή Κατάσταση

Εξετάζοντας την εργασιακή κατάσταση των μεταναστών παρατηρούμε ότι δύο γυναίκες ασχολούνται με οικιακές εργασίες και τα περισσότερα άτομα του δείγματος εργάζονται σε ιδιωτικές υπαλληλικές εργασίες.

Crosstab

			ΦΥΛΟ		ΣΥΝΟΛΟ
			ΑΝΔΡΑΣ	ΓΥΝΑΙΚΑ	
ΕΡΓΑΣΙΑΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ	ΟΙΚΙΑΚΑ	Count	0	2	2
		Expected Count	,8	1,2	2,0
		% within FYLO	,0%	33,3%	20,0%
	ΙΔΙΩΤΙΚΟΣ ΥΠΑΛΛΗΛΟΣ	Count	4	4	8
		Expected Count	3,2	4,8	8,0
		% within FYLO	100,0%	66,7%	80,0%

6. Η ιστορία της μετανάστευσης

6.1 Μεταναστευτικές Πορείες

Τα λόγια της Α

«.....Λόγω δουλειάς ήρθα στη Γερμανία και στην αρχή δυσκολεύτηκα στην προσαρμογή μου πολύ αλλά τελικά αναγκάστηκα να προσαρμοστώ. Στην αρχή εργάστηκα ως καθαρίστρια και αργότερα ανοίξαμε ελληνικό εστιατόριο. Δεν αισθάνθηκα ποτέ ρατσισμό από τους Γερμανούς. Κάποιοι Έλληνες τα κατάφεραν εδώ καλύτερα από κάποιους άλλους γιατί είχαν βοήθεια από τους άλλους. Πηγαίνω στην εκκλησία συχνά και η εκκλησία βοηθάει τους μετανάστες εδώ.

Η γνώμη που έχω για τους Σύριους πρόσφυγες και τους άλλους μετανάστες που έρχονται στη Γερμανία είναι στεναχώρια και κρίμα είναι οι άνθρωποι μακάρι να βρουν μια καλύτερη ζωή. Το σύστημα υγείας εδώ είναι καλύτερο από αυτό της Ελλάδας. Και το χρειάστηκα μερικές φορές. Δεν είχα όμως ψυχολογικά προβλήματα και δεν χρειάστηκα βοήθεια από κάποιον ψυχολόγο. Η ιδέα που έχω είναι ότι οι μετανάστες αρρωσταίνουν περισσότερο από τους Έλληνες που ζουν στην Ελλάδα γιατί τους λείπει η πατρίδα. Σκέπτομαι να φύγω κάποτε από εδώ αλλά μόνο αν έχουν τακτοποιηθεί τα παιδιά μου.....»

Τα λόγια της Β

«.....Ναι είναι αρκετά, τα προβλήματα και οι στεναχώριες μου. Με τον σύντροφό μου είχα μεγάλο πρόβλημα, που δεν μπορούσε να μείνει σε μια πόλη και αλλάζαμε συνέχεια κατοικία. Δεν έμενε στις δουλειές έβρισκε συνέχεια δικαιολογίες διάφορες. Με ανησυχούσε το μέλλον των παιδιών μου. Η συμπεριφορά του προς τα παιδιά δεν ήταν καλή όπως και σε εμένα την ίδια. Ξέσπασμα πολλές φορές σε εμάς. Υπήρξαν πολλές φορές έξω-συζυγικές σχέσεις. Κάποια στιγμή όμως σταμάτησα να με ενδιαφέρει και με ένοιαζαν μόνο τα παιδιά μου.....Έτσι ήρθα Γερμανία... Για το μέλλον των παιδιών μου και για μεγαλύτερη ασφάλεια ήρθα στη Γερμανία και στην

αρχή με βοήθησαν οι κουνιάδες μου. Δεν δυσκολεύτηκα στην προσαρμογή μου πολύ με τόσες αλλαγές που είχα αναγκαστεί να κάνω στη ζωή μου. Δεν εργάστηκα καθόλου, πηγαίνω σχολείο για να μάθω τη γλώσσα και ασχολούμαι με τα οικιακά του σπιτιού. Δεν αισθάνθηκα ποτέ ρατσισμό από τους Γερμανούς. Κάποιοι Έλληνες τα κατάφεραν εδώ καλύτερα από κάποιους άλλους γιατί υπήρχε όρεξη και στόχος. Πηγαίνω στην εκκλησία συχνά αλλά δε ξέρω κατά πόσο βοηθάει η εκκλησία τους μετανάστες εδώ. Η γνώμη που έχω για τους Σύριους πρόσφυγες και τους άλλους μετανάστες που έρχονται στη Γερμανία είναι τι να πω, έρχονται για το καλύτερο αλλά φοβάμαι ότι μαζί με αυτούς έρχονται και άλλοι που δεν πρέπει.....Το σύστημα υγείας εδώ είναι Πολύ καλύτερο όσον αφορά την οργάνωση και εξυπηρέτηση αλλά σαν επιστήμονες στην Ελλάδα είναι καλύτεροι. Δεν είχα όμως ψυχολογικά προβλήματα και δεν χρειάστηκα βοήθεια από κάποιο ψυχολόγο. Η ιδέα που έχω είναι ότι οι μετανάστες δεν αρρωσταίνουν περισσότερο από τους Έλληνες που ζουν στην Ελλάδα. Δεν σκέπτομαι να φύγω κάποτε από εδώ.....εδώ τα παιδιά μου έχουν μέλλον.....»

Τα λόγια της Γ

«Άγχος είχα σε όλη την παιδική μου ηλικία. Ο πατέρας μου ήταν αλκοολικός. Επίσης και πολύ αυστηρός. Ευτυχώς είχα τη μάνα μου..... Τα τελευταία χρόνια με αγχώνει η οικονομική μας κατάσταση πολύ. Ο πατέρας μου τελικά πέθανε.....20 χρόνια είμαι εδώ στη Γερμανία.....

Για το οικονομικό πρόβλημα ήρθα στη Γερμανία και δεν δυσκολεύτηκα στην προσαρμογή μου καθόλου. Εργάστηκα σε πολλές δουλειές, κομμώτρια, σερβιτόρα, πωλήτρια, και τώρα βοηθός νοσηλευτικής. Δεν αισθάνθηκα ποτέ ρατσισμό από τους Γερμανούς. Κάποιοι Έλληνες τα κατάφεραν εδώ καλύτερα από κάποιους άλλους γιατί ήταν τυχεροί. Πηγαίνω στην εκκλησία συχνά αλλά δε ξέρω κατά πόσο βοηθάει η εκκλησία τους μετανάστες εδώ, εξαρτάται.

Η γνώμη που έχω για τους Σύριους πρόσφυγες και τους άλλους μετανάστες που έρχονται στη Γερμανία είναι ότι πρέπει να τους βοηθήσει το κράτος. ....Το σύστημα υγείας εδώ είναι πολύ καλύτερο. Δεν είχα ποτέ ψυχολογικά προβλήματα και δεν χρειάστηκα βοήθεια από κάποιο ψυχολόγο. Η ιδέα που έχω είναι ότι οι μετανάστες

δεν αρρωσταίνουν περισσότερο από τους Έλληνες που ζουν στην Ελλάδα. Σκέπτομαι να φύγω κάποτε από εδώ... .. αν προλάβω και πάρω σύνταξη.....»

Τα λόγια του Δ

«Από μικρό παιδί η μόνη στεναχώρια είναι ο αδερφός μου που είναι άτομο με ειδικές ανάγκες. Τα τελευταία χρόνια όμως, γενικά η ζωή μου κυλάει όμορφα. Το μόνο που υπάρχει λίγο το οικονομικό θέμα. Αλλά πιστεύω ότι θα στρώσει. ....20 χρόνια είμαι εδώ στη Γερμανία.... ..

Για το καλύτερο αήριο ήρθα στη Γερμανία και δυσκολεύτηκα στην προσαρμογή μου. Αρχικά είχα επιστρέψει και πάλι στην Ελλάδα. Μάλιστα τον πρώτο μήνα κιόλας. Αλλά μετά έκανα την καρδιά μου πέτρα και το πήρα απόφαση να μείνω. Κάποιοι γνωστοί μου. Με βοήθησαν στην αρχή αλλά μου το χτυπούσαν συνέχεια κι έτσι έφυγα από αυτούς 30 χιλιόμετρα μακριά. Μόνος μου μετά το πάλεμα και μετά γνώρισα τη γυναίκα μου. Εργάστηκα σε πολλές δουλειές, σεβιτόρος, σε διάφορα εργοστάσια. .και τώρα έχω 15 χρόνια στο ίδιο εργοστάσιο. Δεν αισθάνθηκα ποτέ ρατσισμό από τους Γερμανούς, αλλά ούτε που έδωσα σημασία, έτσι κι αλλιώς δε καταλάβαινα τη γλώσσα.

Κάποιοι Έλληνες τα κατάφεραν εδώ καλύτερα από κάποιους άλλους γιατί ήταν τυχεροί, είχαν και βοήθεια από άλλους και το κινήγησαν αλλιώς. Πηγαίνω στην εκκλησία πού και που αλλά δε ξέρω κατά πόσο βοηθάει η εκκλησία τους μετανάστες εδώ, δε ζήτησα ποτέ την βοήθεια της.

Η γνώμη που έχω για τους Σύριους πρόσφυγες και τους άλλους μετανάστες που έρχονται στη Γερμανία είναι ότι Είναι κακό να χάνεις τα πάντα. ..θα πρέπει να βοηθηθούν. ...τώρα πως δε ξέρω αλλά πρέπει. ....Το σύστημα υγείας εδώ καμιά σχέση ....είναι πολύ καλύτερο. Δεν είχα ποτέ ψυχολογικά προβλήματα και δεν χρειάστηκα βοήθεια από κάποιο ψυχολόγο. Η ιδέα που έχω είναι ότι οι μετανάστες αρρωσταίνουν περισσότερο από τους Έλληνες που ζουν στην Ελλάδα.....αφού ζουν μακριά από την πατρίδα. ... Θέλω να φύγω κάποτε από εδώ ...αλλά το πότε το ξέρει μόνο ο ΘΕΟΣ.....»

Τα λόγια του Ε

«.....αλλάξαμε σπίτι όταν ήμουν μικρό παιδί και έχασα όλους τους φίλους μου και αυτό μου κόστισε πολύ. ....και μεγαλύτερος πάλι στεναχώριες..... από ελεύθερος επαγγελματίας έγινα υπάλληλος από κακή διαχείριση της επιχείρησης. Έχασα πολλά λεφτά καταστράφηκα ..... χρόνια, πολλά χρόνια είμαι εδώ στη Γερμανία.....και ήρθα για να ξεχρεώσω.....και δυσκολεύτηκα στην προσαρμογή μου. Μου πήρε ένα μήνα. Ήρθα φορτωμένος πολύ, δεν συμπαθούσα τους Γερμανούς και ήμουν πολύ αρνητικός. Δεν ήθελα να καταλήξω εδώ..... Εργάστηκα Μηχανικός σε φορτηγά. ....Αισθάνθηκα ρατσισμό από τους Γερμανούς. Νόμιζα ότι με μισούσαν όλοι στην αρχή αλλά με την πάροδο του χρόνου κατάλαβα ότι δεν ήταν τελικά έτσι.....Κάποιοι Έλληνες δεν τα κατάφεραν εδώ καλύτερα από κάποιους άλλους γιατί δεν το κυνήγησαν όσο και όπως έπρεπε.

Σπάνια πηγαίνω στην εκκλησία αλλά δε ξέρω κατά πόσο βοηθάει η εκκλησία τους μετανάστες εδώ.

Η γνώμη που έχω για τους Σύριους πρόσφυγες και τους άλλους μετανάστες που έρχονται στη Γερμανία είναι ότι θέλει προσοχή. ..Σαφώς κ είναι κρίμα οι άνθρωποι αλλά έρχονται δυστυχώς από οικογενειάρχιδες έως και εγκληματίες. Τουλάχιστον πρέπει να δώσει μια ευκαιρία το κράτος με προσοχή. Το σύστημα υγείας εδώ καμιά σχέση ....είναι πολύ καλύτερο, αλλά οι γνώσεις των γιατρών για τα μπάζα. .... Δεν είχα ποτέ ψυχολογικά προβλήματα και δεν χρειάστηκα βοήθεια από κάποιο ψυχολόγο. Η ιδέα που έχω είναι ότι οι μετανάστες δεν αρρωσταίνουν περισσότερο από τους Έλληνες που ζουν στην Ελλάδα, υποτίθεται ότι ερχόμαστε εδώ για ένα καλύτερο μέλλον.. ... Θέλω να φύγω κάποτε από εδώ ...Αν είχα την ανάλογη ποιότητα ζωής και στην πατρίδα μου. Όταν ξεχρεώσω και έχω κάτι σίγουρα στη πατρίδα.....»

Τα λόγια του ΣΤ

«..... 2 χρόνια είμαι εδώ στη Γερμανία.....και ήρθα για να δουλέψω και δεν δυσκολεύτηκα στην προσαρμογή μου. .... Εργάστηκα αμέσως ως , όλα καλά μου αρέσει εδώ..... Δεν αισθάνθηκα ρατσισμό από τους Γερμανούς, ποτέ.....Κάποιοι Έλληνες τα κατάφεραν εδώ καλύτερα από κάποιους άλλους γιατί είχαν γνωστούς που

ζούσαν χρόνια εδώ....πηγαίνω στην εκκλησία αλλά δε ξέρω κατά πόσο βοηθάει η εκκλησία τους μετανάστες εδώ.

Η γνώμη που έχω για τους Σύριους πρόσφυγες και τους άλλους μετανάστες που έρχονται στη Γερμανία είναι ότι χρειάζονται βοήθεια..... Το σύστημα υγείας εδώ καμιά σχέση ....είναι πολύ καλύτερο, Είναι πιο τυπικοί οι Γερμανοί. Στην Ελλάδα είναι μπάχαλο. Δεν είχα ποτέ ψυχολογικά προβλήματα και δεν χρειάστηκα βοήθεια από κάποιο ψυχολόγο. Η ιδέα που έχω είναι ότι οι μετανάστες μπορεί να αρρωσταίνουν περισσότερο από τους Έλληνες που ζουν στην Ελλάδα, λόγω αλλαγής περιβάλλοντος...
... Δεν θέλω να φύγω κάποτε από εδώ μου αρέσει πολύ....»

Τα λόγια της Z

«..... 3 χρόνια είμαι εδώ στη Γερμανία.....και ήρθα για το σύντροφό μου..... στην αρχή μου άρεσε, μετά ζορίστηκα, στην αρχή δεν δούλευα, δούλευε μόνο ο άντρας μου. Μετά εργάστηκα σε ελληνικό εστιατόριο και ως καθαρίστρια. Δεν αισθάνθηκα ρατσισμό από τους Γερμανούς, γιατί δεν ξέρω τη γλώσσα τους... ..Κάποιοι Έλληνες τα κατάφεραν εδώ καλύτερα από κάποιους άλλους γιατί είχαν γνωστούς που ζούσαν χρόνια εδώ....σπάνια πηγαίνω στην εκκλησία αλλά δε ξέρω κατά πόσο βοηθάει η εκκλησία τους μετανάστες εδώ.

Η γνώμη που έχω για τους Σύριους πρόσφυγες και τους άλλους μετανάστες που έρχονται στη Γερμανία είναι δεν ξέρω τι να πω... .. Το σύστημα υγείας εδώ Καμιά σχέση με της Ελλάδας, όλα καθαρά κ οργανωμένα αλλά οι γιατροί άσχετοι. Το χρειάστηκα πολλές φορές αλλά δεν τους εμπιστεύομαι. Δεν είχα ποτέ ψυχολογικά προβλήματα και δεν χρειάστηκα βοήθεια από κάποιο ψυχολόγο. Η ιδέα που έχω είναι ότι οι μετανάστες μπορεί να αρρωσταίνουν περισσότερο από τους Έλληνες που από εδώ, αέρας θα γινόμουν άρριο το πρωί αν γινόταν....»

Τα λόγια της Η

«..... 1 χρόνο είμαι εδώ στη Γερμανία.....και ήρθα για δουλειά, λόγω της κρίσης και μας βοήθησαν με τον άνδρα μου φίλοι κ συγγενείς. .... δυσκολεύτηκα πολύ να

προσαρμοστώ, όλα είναι δύσκολα και κυρίως με τη γλώσσα. Εργάζομαι ως καθαρίστρια.. Δεν αισθάνθηκα ρατσισμό από τους Γερμανούς... ..Κάποιοι Έλληνες τα κατάφεραν εδώ καλύτερα από κάποιους άλλους... αυτοί που μένουν μόνιμα σε μια χώρα τα καταφέρνουν καλύτερα. .... πηγαίνω στην εκκλησία αλλά δε ξέρω κατά πόσο βοηθάει η εκκλησία τους μετανάστες εδώ, δεν έχω ασχοληθεί.....

Η γνώμη που έχω για τους Σύριους πρόσφυγες και τους άλλους μετανάστες που έρχονται στη Γερμανία είναι δεν ξέρω τι να πω..... .. Είμαι κι εγώ μετανάστης, άρα την ευκαιρία που θέλω εγώ τη ζητάνε κ αυτοί. Από την άλλη ήρθα σε μια χώρα που θα έχω σιγουριά αλλά με όλη αυτή τη μαζική καταναγκαστική μετανάστευση με έχει κυριεύσει ένας φόβος.... ..

Το σύστημα υγείας εδώ Φυσικά κ είναι καλύτερο και το χρειάστηκα κ με εξυπηρέτησαν χωρίς φακελάκι. Δεν είχα ποτέ ψυχολογικά προβλήματα και δεν χρειάστηκα βοήθεια από κάποιο ψυχολόγο. Δεν ξέρω αν οι μετανάστες μπορεί να αρρωσταίνουν περισσότερο από τους Έλληνες Πάντα θα το σκέφτομαι να φύγω από εδώ. ..αλλά τώρα πιστεύω στη σύνταξη.....».

Τα λόγια της Η

«τα μεγάλα μου τραύματα ήταν η ασθένεια του πατέρα μου και ο θάνατός του αλλά τα τελευταία χρόνια το σοβαρότερο πρόβλημά μου είναι η διαμονή μου εδώ..... .. 6 χρόνια είμαι εδώ στη Γερμανία.... ..και ήρθα εδώ γιατί ήταν η οικογένειά μου...αλλά κανένας δε με βοήθησε για δουλειά,. .... δυσκολεύτηκα πολύ να προσαρμοστώ, όλα είναι δύσκολα και δεν πρόκειται να προσαρμοστώ ποτέ..... Εργάζομαι ως σερβιτόρα.. Δεν αισθάνθηκα ρατσισμό από τους Γερμανούς... ..Κάποιοι Έλληνες τα κατάφεραν εδώ καλύτερα από κάποιους άλλους γιατί ήταν πιο έξυπνοι..... .. πηγαίνω που και που στην εκκλησία αν χρειαστεί.....

Η γνώμη που έχω για τους Σύριους πρόσφυγες και τους άλλους μετανάστες που έρχονται στη Γερμανία είναι ότι η κατάσταση είναι περίεργη.....το κράτος πρέπει να πάρει τα μέτρα του...

Το σύστημα υγείας εδώ είναι καλό αλλά οι γιατροί δε συγκρίνονται με τους Έλληνες. Έχω μιλήσει σε κάποιον ψυχολόγο κάποτε..... Πιστεύω ότι οι μετανάστες

αρρωσταίνουν περισσότερο από τους Έλληνες που ζουν στην Ελλάδα σε ψυχολογικό επίπεδο..... Κάθε μέρα σκέφτομαι την επιστροφή μου στην Ελλάδα, μακάρι να ήξερα πότε θα μπορώ να φύγω από εδώ. . ....».

Τα λόγια του Θ

«.....20 χρόνια είμαι εδώ στη Γερμανία.....και ήρθα εδώ για να βοηθήσω τον θείο μου στην επιχείρησή του..... δυσκολεύτηκα πολύ να προσαρμοστώ, η προσαρμογή μου δεν ήταν εύκολη για το λόγο ότι ήρθα σε μεγάλη ηλικία αφήνοντας τον κύκλο μου στην Ελλάδα ερχόμενος σε μια χώρα που δεν γνώριζα ούτε τη γλώσσα. .... Εργάστηκα σε πολλές δουλειές εδώ, Μάγειρας σε Εστιατόριο, Σερβιτόρος , μανάτζερ σε αλυσίδα fast food τύπου Goody's και σήμερα εργάζομαι ως σερβιτόρος .. Δεν αισθάνθηκα ρατσισμό από τους Γερμανούς ποτέ!!!!!!!!!!!!.....Κάποιοι Έλληνες τα κατάφεραν εδώ καλύτερα από κάποιους άλλους..... Σημαντικό ρόλο για μένα παίζει ο παράγοντας τύχη! Χρειάζεται τόλμη για να πετύχεις στη ζωή σου, πρέπει να θέτεις στόχους και μα του κωνηγάς, πολὺς κόσμος δεν τόλμησε αρκέστηκε στα λίγα αλλά σίγουρα! ..... πηγαίνω στην εκκλησία όποτε μου δίνεται η ευκαιρία..... Ναι η εκκλησία βοηθάει τους μετανάστες .

Η γνώμη που έχω για τους Σύριους πρόσφυγες και τους άλλους μετανάστες που έρχονται στη Γερμανία είναι Ταλαιπωρημένοι άνθρωποι που ψάχνουν για μια καλύτερη ζωή μακριά από την δύνη του πολέμου.

Όσο και αν αυτό αποτελεί πρόβλημα για τα κράτη της Ευρώπης οι άνθρωποι αυτοί χρειάζονται βοήθεια, δυστυχώς όμως βλέπουμε πως πολλοί από αυτούς θυσιάζονται στον βωμό του κέρδους! (Δουλέμποροι) όσοι καταφέρουν να φτάσουν στον προορισμό τους χαρακτηρίζονται λαθρομετανάστες και τυγχάνουν πολλές φορές άθλια μεταχείριση. Το σύστημα υγείας εδώ είναι καλύτερο το έχω χρειαστεί και είχα εξαιρετική αντιμετώπιση, υπάρχει οργάνωση άμεση παρέμβαση και επέμβαση, οι χώροι τους είναι πεντακάθαροι, ευγένεια από ιατρικό και νοσηλευτικό προσωπικό και κυρίως δεν υπάρχει ούτε φακελάκι ούτε ραντεβού στα ιδιωτικά γραφεία κλπ το σύστημα υγείας στην Ελλάδα νομίζω το γνωρίζουμε όλοι και εγώ τουλάχιστον δεν είμαι καθόλου υπερήφανος γι αυτό! Θα ήθελα αν μου δινόταν η ευκαιρία να μιλήσω σε κάποιον

ψυχολόγο ..... Δεν πιστεύω ότι οι μετανάστες αρρωσταίνουν περισσότερο από τους Έλληνες που ζουν στην Ελλάδα, η αρρώστια εξαρτάται από την κράση του καθενός..... Κάθε μέρα σκέφτομαι την επιστροφή μου στην Ελλάδα. Αν μπορούσα θα έφευγα αμέσως τώρα.....».

7. Συζήτηση- Συμπεράσματα

Αναφορικά με το προφίλ των μεταναστών, οι συμμετέχοντες στην έρευνα είναι κυρίως νεαρά και μέσης ηλικίας άτομα, πρώτης γενιάς μετανάστες με μακροχρόνια εγκατάσταση οι περισσότεροι στη Γερμανία. Όλοι προέρχονται από χωριά της Ελλαδικής επικράτειας και κανείς τους δεν είναι επιστημονικός μετανάστης, μια και οι περισσότεροι είναι απόφοιτοι Λυκείου και εργάζονται σε ιδιωτικές επιχειρήσεις στη Γερμανία.

Έχει ενδιαφέρον πως παρά τους διαφορετικούς λόγους μετανάστευσης (που δεν είναι αμιγώς οικονομικοί) οι περισσότεροι αναφέρουν πως αντιμετώπισαν δυσκολίες κατά την πρώτη περίοδο προσαρμογής αλλά και στην μετέπειτα εγκατάσταση τους στη Γερμανία. Οι δυσκολίες στις οποίες αναφέρονται αφορούν: στην έλλειψη των αγαπημένων τους προσώπων, στο έντονο στρες κατά την προσαρμογή τους στην Γερμανική κοινωνία, στα εμπόδια επικοινωνίας λόγω της γλώσσας, στην έλλειψη κοινωνικών επαφών.

Σε αυτό το σημείο αξίζει να γίνει ιδιαίτερη μνεία στη μη ξενοφοβική αντιμετώπιση των μεταναστών από τους Γερμανούς.

Η μεταναστευτική εμπειρία βιώθηκε από όλους σχεδόν τους συμμετέχοντες ως μια εξαιρετικά στρεσογόνα περίοδος που δεν επηρέασε την κατάσταση της υγείας τους αλλά της διάθεσής τους. Η κάλυψη των βασικών αναγκών, η επικοινωνία, οι νέες αντιλήψεις μέχρι και οι διαφορετικές κλιματικές συνθήκες συνδέθηκαν με τη βίωση κάποιου άγχους. Πολλά σωματικά συμπτώματα όπως ο πονοκέφαλος και η δύσπνοια μέχρι και η κατάθλιψη δεν συνδέθηκαν με τις στρεσογόνες εμπειρίες της μεταναστευτικής περιόδου. Σε κάποιες περιπτώσεις η αλλαγή στην κατάσταση της υγείας παρατηρήθηκε άμεσα. Υπήρχαν όμως και περιπτώσεις που οι συνέπειες του στρες βιώθηκαν μετέπειτα όταν η ζωή οργανώθηκε «υποτυπωδώς» στο νέο πολιτισμικό περιβάλλον.

Για τους μετανάστες το σύστημα περίθαλψης της Γερμανίας επηρέασε τις αντιλήψεις τους αναφορικά με την προστασία και προαγωγή της υγείας τους. Αυτό συντέλεσε στην υιοθέτηση προληπτικών συμπεριφορών υγείας (προληπτικές ιατρικές εξετάσεις) και στη συχνότερη αναζήτηση ιατρικής φροντίδας. Όλοι τους το θεώρησαν σπουδαιότερο αλλά είναι αρκετές οι θέσεις που θεωρούν ότι οι Έλληνες επιστήμονες και γιατροί είναι κατά πολύ καλύτεροι.

Οι νοηματοδοτήσεις των μεταναστών για την υγεία εμπλέκουν τον άνθρωπο ως ολότητα. Για τους περισσότερους συμμετέχοντες η υγεία δεν είναι απλώς η έλλειψη ασθένειας αλλά σχετίζεται με το αίσθημα ευεξίας. Εισάγουν, έτσι, στη συζήτηση την έννοια της δυναμικής ισορροπίας ατόμου-περιβάλλοντος. Στην πλειοψηφία τους οι διατυπώσεις προωθούν μια ολοποιητική σύλληψη της υγείας, ενοποιούν τη σχέση ψυχής-σώματος και αναδεικνύουν την έννοια της κοινωνικής υγείας. Στο σημείο αυτό θα λέγαμε πως οι νοηματοδοτήσεις για την υγεία παραπέμπουν (στις περισσότερες περιπτώσεις) στη θετική αντίληψη για την υγεία που δίνει έμφαση στους προσωπικούς και κοινωνικούς πόρους, όπως διατυπώθηκε από τον Παγκόσμιο Οργανισμό Υγείας (WHO, 1974).

Αντίστοιχα οι αναπαραστάσεις των μεταναστών για την υγεία αντλούνται τόσο από το κοινωνικό πεδίο όσο και από το φυσικό περιβάλλον.

Οι προσωπικές εμπειρίες, η έννοια της θρησκευτικότητας ως ερμηνευτικό πλαίσιο της νόσου, οι πολιτισμικές ερμηνείες καθώς και οι 'ορθολογικού' τύπου προσεγγίσεις της ασθένειας φαίνεται να καθορίζουν τις νοηματοδοτήσεις των μεταναστών για το συγκεκριμένο θέμα. Οι διαφορετικές ατομικές προσεγγίσεις συνθέτουν το πάζλ των νοηματοδοτήσεων για την ασθένεια: Η κατάθλιψη με όσα συνεπάγεται (αίσθημα αβοήθητου, αδυναμία, συναισθηματική άμβλυση, χρόνιος ψυχικός πόνος, ενοχή), η αναζήτηση νοήματος της 'θεόσταλτης' προσωπικής ασθένειας, η αποδοχή της πολιτισμικής ερμηνείας της ασθένειας (ως αναμενόμενη κατάσταση στον κύκλο της ζωής), οι θεωρήσεις για την πολυπαραγοντική φύση των ασθενειών και η προσέγγιση της ασθένειας ως διαταραχή της ισορροπίας του ατόμου με το περιβάλλον.

Οι αναπαραστάσεις των μεταναστών για την αρρώστια ακολουθούν τα αντίστοιχα μοτίβα των διατυπώσεων για τη νοηματοδότηση, όπως αυτή περιγράφηκε παραπάνω.

Αναφορικά με τις αντιλήψεις των μεταναστών για το αν οι μετανάστες αρρωσταίνουν περισσότερο από τους Έλληνες που ζουν στην Ελλάδα παρατηρούμε πως για άλλη μια φορά οι προηγούμενες νοηματοδοτήσεις τους καθορίζουν ανάλογα τις απαντήσεις τους. Έτσι, όταν το προσωπικό βίωμα είναι κυρίαρχο η ασθένεια αποδίδεται στο άγχος και στις δυσκολίες της ζωής. Η θρησκευτική αναζήτηση νοήματος για την ασθένεια συνδέεται και με αντιλήψεις για την θεόσταλη προέλευση της που έχει διττή λειτουργία (τιμωρητική για τον 'κακό' άνθρωπο

αλλά και προειδοποιητική όταν δεν υφίσταται λόγος τιμωρίας). Αντίστοιχα, σύμφωνα με τις υπόλοιπες συμμετέχουσες τα αίτια των ασθενειών αποδίδονται: στην κληρονομικότητα, στην αλληλεπίδραση πολλών παραγόντων (ατομικές συμπεριφορές, περιβαλλοντικοί παράγοντες) καθώς και στην ανθρώπινη υπαιτιότητα (για τις ψυχικές και μόνο ασθένειες).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Ali J, McDermott S, Gravel R(2004): Recent Research on Immigrant Health From Statics Canada's Population Surveys, Canadian Journal of Public Health, vol 95, 3:1-13
2. Baldwin-Eduards, M. (2008). *Immigrants in Greece: Characteristics and issues of regional distribution. MMO Working Paper N.10. Athens: Mediterranean Migration Observatory. University Research Insitute of Urban Environment and Human Resources Panteion University.*
3. Baldwin-Edwards, M. (2004). *Statistical Data on Immigrants in Greece: An Analytic Study of Available Data on Recommendation for Conformity with European Union Standarts.* IMERO, UEHR, Panteion University.
4. Baldwin-Edwards, M. (2005). *Η ένταξη των μεταναστών στην Αθήνα: Δείκτες ανάπτυξης και στατιστικές μέθοδοι μέτρησης. Αθήνα: Παρατηρητήριο Μετανάστευσης στη Μεσόγειο. UEHR. Πάντειο Πανεπιστήμιο.*
5. Bebbington P, Cooper C., (2007), Affective disorders. In: Bhugra D, Bhui K editors. *Textbook of Cultural Psychiatry.* Cambridge University Press, p.224- 241
6. Bengi-Arslan L., Verhulst F.C., Crijnen A.A., (2002), Prevalence and determinants of minor psychiatric disorder in Turkish immigrants living in the Netherlands. *Soc Psych Psych Epid*, 37:118-124
7. Berry J.W (2001): A psychology of immigration, *Journal of Social Issues*, Vol 57, No. 3, pp 615-631.
8. Bhugra D, Jones P., (2000), Migration and mental illness. *Adv Psychiatr Treat.*7:216-223
9. Bhugra D., (2000) Migration and schizophrenia. *Acta Psychiatr Scand.*;102 (suppl.407):68-73
10. Bhugra D., Mastrogianni A., (2004), Globalisation and mental disorders. Overview with relation to depression. *Br J Psychiatry.*;184:10-20

11. Bryman, A. (2001): ‘‘Social Research Methods’’, Οξφόρδη: Oxford University Press
12. Cavounidis, J. (2006). *The Labour Market Intergration of Migrants in Greece*. Workshop of the Hellenic Migration Policy Institute on Managing Migration: The Greek, EU, and International Contexts, Athens.
13. Chun-Chung Chow J, Jaffee K, Snowden L (2003): Racial/Ethnic Disparities in the Use of Mental Health Services in Poverty Area. *American Journal of Public Health*, vol. 93, 5:792-797
14. Crews M, Moran P, Bhugra D., (2007), Personality disorders and culture. In: Bhugra D, Bhui K editors. *Textbook of Cultural Psychiatry*. Cambridge University Press, p.272-281
15. Cruz I, Serna C, Real J, Rue M, Soler J, Galvan L (2010): Comparison of consumption of antidepressants in the immigrant and native populations in a Spanish health region: an observational study, *BMC Public Health*, 10:255.
16. Denzin, N. & Lincoln, Y. (1998): ‘‘ Strategies of Qualitative Inquiry’’. Λονδίνο: Sage Publications.
17. Dey A, Lucas JW.(2006): Physical and mental health characteristics of US- and foreign-born adults: United States, 1998–2003. *Adv Data*, 369:1–19
18. Eurostat, (2008), *Statistics in Focus*, 94/2009. Citizens of European countries account for the majority of the foreign population in the EU-27 in 2008.
19. Eurostat. (2009). Citizens of European countries account for the majority of foreign population in EU-27 in 2008. *Population and social conditions* . 94.
20. Faulkner, D., Swann, J., Baker, S., Bird, M., Carty, J. (1999). «Εξέλιξη του Παιδιού στο Κοινωνικό Περιβάλλον – Εγχειρίδιο Μεθοδολογίας». Πάτρα: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.
21. Herm A. (2008), Recent migration trends: Citizens of EU-27 Member States become ever more mobile while EU remains attractive to non-EU citizens. *Eurostat Statistics in Focus*, 28/2008.

22. Hitchcock, G. & Hughes, D. (1989). « Research and the Teacher: A Qualitative Introduction to School-based Research», Λονδίνο, Routledge.
23. Hjern A., Allebeck P., (2004), Alcohol related disorders in first and second generation immigrants in Sweden: a national cohort study. *Addiction*, 99:229-236
24. Holmes SM (2006): An ethnographic Study of the Social Context of Migrant Health in the United States, *Plos Medicine*, vol. 3,issue 10:1776-1793
25. Hovey JD, Magana C: (2000): Acculturative Stress, Anxiety, and Depression among Mexican Immigrant Farmworkers in the Midwest United States, *Journal of Immigrant Health*, vol. 2, no. 3,119-131
26. http://extras.ha.uth.gr/g-m/ln2/paper_01.asp
27. <http://www.istologos.gr/2008-06-23-10-18-00/2008-06-19-08-44-13/109--a->
28. International Organization for Migration. (2008). *Migration in Greece: A Country Profile*.
29. Jacob, K. S., Bhugra D, Lloyd KR, Mann AH., (1998), Common mental disorders, explanatory models and consultation behaviour among Indian women living in the UK. *J Roy Soc Med*. 1998;91: 66 -71
30. Kassimis C, Kasimi C. (2004), *Greece: A history of migration. Migration Information Source*. c2004.
31. Klimidis, S., Stuart, G., Minas, I.H., & Ata, A.W. (1994). Immigrant status and gender effects on psychopathology and self-concept in adolescents: A test of the migration morbidity hypothesis. *Comprehensive psychiatry*, 35. 393-404
32. Krippendorff, K. (1985): “Content Analysis: an introduction to its methodology”. Λονδίνο: Sage Publications.
33. Levecque K, Lodewyckx I, Vranken J., (2007), Depression and generalised anxiety in the general population in Belgium: a comparison between native and immigrant groups. *J Affect Disorders*. Jan;97(1-3):229-239

34. Lopez-Gonzalez L, Aravena, VC, Hummer, RA. (2005): Immigrant acculturation, gender and health behaviour: A research note. *Soc. Forces*, 84:581–593
35. Marvakis A, Parsanoglou D, Psaroudakis S. *Migrant's experiences of discrimination in Greece*. Athens: Antigone; October 2004.
36. Meadows LM, Truiston WE, Melton CH. (2001): Immigrant women's health. *Soc Sci Med*, 52:1451–1458.
37. MIGHEALTHNET: (2009). *Έκθεση για την Υγεία των Μεταναστών στην Ελλάδα*. Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών: Ιατρική Σχολή. Εργαστήριο Υγιεινής, Επιδημιολογίας και Στατιστικής Ιατρικής. Μάρτιος 2009.
38. Moser, C.A., & Kalton, G. (1971): "Survey Methods in Social Investigation. London: Heinemann" στο Basse, M. (1981). *Pedagogic Research*. Oxford Review of Education
39. Newbold KB, Danforth (2003): Health Status and Canada's immigrant population. *Social Science and Medicine*, 57:1981-1985
40. OECD. (2004). *Trends in International Migration: SOPEMI-2003 Edition*.
41. Portzky G, van Heeringen K., (2007), *Cultural aspects of suicide*. In: Bhugra D, Bhui K editors. *Textbook of Cultural Psychiatry*. Cambridge University Press, p.445-458
42. Prochaska JO, Norcross JC. (2001) Stages of change. *Psychotherapy*; 38:443-8.
43. Robson, C. (1993). "Real World Research", Οξφόρδη: Blackwell.
44. Silverman, D. (2001). "Qualitative Research. Theory, Method and Practice." London: Sage Publications.
45. Swinnen SG, Selten JP., (2007), Mood disorders and migration: meta-analysis. *Br J Psychiatry*.;190:6-10
46. Tseng W.S., (2007), Culture and psychopathology. In: Bhugra D, Bhui K editors. *Textbook of Cultural Psychiatry*. Cambridge University Press, p. 95-112

47. United Nations. (2001). *World Population Prospects. The 2000 Revision, Highlights*, United Nations, Population Division,. New York.
48. Wanigarante S, Unninthan S, Strang J., (2001), Substance misuse and ethnic minorities: issues for the UK. In: Bhugra D, Cochrane R editors. *Psychiatry in Multicultural Britain*. London: Gaskell
49. Wilson D (1995): Women's Roles and Women's Health: The Effect of Immigration on Latina Women. WHI, vol 5, 1:8-14
50. World Bank. (2006). *Albania Health Sector Note. Report No 32612-AL. Human Development Sector Unit. South East Europe Country Unit*. Document of World Bank.
51. World Health Organization. (2004), *Suicide rates per 100000 by country, year and sex*. c2004.
52. Αγοραστάκης Γ. (2004). «Οικονομικοί μετανάστες στην Ελλάδα.». Διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο:
53. Αϊβάζογλου, Μ. Παπαντωνίου, Χ. «Η γυναικεία μετανάστευση στην Σύγχρονη Ευρώπη». Διαθέσιμο στο δικτυακό τόπο:
54. ΙΜΕΠΙΟ (2007): «Αναλυτική Μελέτη για τις Επιπτώσεις του Μεταναστευτικού Φαινομένου στην Κοινωνική Ασφάλιση», Διαθέσιμη στην ιστοσελίδα: <http://www.imepio.gr/ClientFiles/documents/epiptoseisAigaiouMentoring.pdf>
55. Κανελλόπουλος Κ., Γρέγου Μ., Πετραλιάς Α. (2006). *Παράνομοι μετανάστες στην Ελλάδα: κρατικές πολιτικές, τα χαρακτηριστικά και η κοινωνική τους θέση*. Εκδόσεις European Migration Network
56. Κασιμάτη, Κ. (2003). *Πολιτικές Μετανάστευσης και Στρατηγικές Ένταξης. Η περίπτωση των Αλβανών και Πολωνών μεταναστών*. Αθήνα: Gutenberg.
57. Κασιμάτη, Κ. (2006). *Η ένταξη των Αλβανών μεταναστών στην Ελληνική κοινωνία*. Αθήνα: Gutenberg.
58. Κατέρη Ε, Καραδήμας Ε (2009): Η επίδραση της κατασκευής του εαυτού στον επιπολιτισμό Αλβανών και Ινδών μεταναστών στην Ελλάδα: οι επιπτώσεις στην ψυχική υγεία, *Ψυχολογία*, 16 (3), 302-320

59. ΚΕΘΙ (2007): «Η γυναικεία μετανάστευση στην Ελλάδα». Διαθέσιμη στην ιστοσελίδα: http://www.immigrantwomen.gr/portal/images/ektheseis/gynaikeia_metanasteusi.pdf
60. Κούτρα Κ, Ευλαμπίδου Η, Ρουμελιωτάκη Θ, Κούτης Α, Φιλαλήθης (2010): Μετανάστριες μητέρες και υποκειμενική αντίληψη της υγείας. *Αρχεία Ελληνικής Ιατρικής*, 27 (1):78-87.
61. Λαμπριανίδης, Λ., & Λυμπεράκη, Α. (2005). Αλβανοί μετανάστες στη Θεσσαλονίκη. Αθήνα: Πατάκη.
62. Λειβαδίτης Μ., (2003). *Πολιτισμός και Ψυχιατρική*. Εκδόσεις Παπαζήση
63. Μαράτου- Αλιπράντη Λ (2007): Η γυναικεία μετανάστευση στην Ελλάδα, Κέντρο Ερευνών για Θέματα Ισότητας.
64. Μαράτου-Αλιπράντη, Λ., & Γκαζόν, Έ. (2005). *Μετανάστευση και Υγεία- Πρόνοια. Αποτίμηση της υπάρχουσας κατάστασης-Προκλήσεις και προοπτικές βελτίωσης*. Αθήνα: ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ.
65. Μουσούρου, Μ. Λουκία.(1991): «Μετανάστευση και μεταναστευτική πολιτική στην Ελλάδα και την Ευρώπη», Κοινωνιολογική και Ανθρωπολογική Βιβλιοθήκη, Αθήνα: Gutenberg.
66. Μπαγκαβός, Χ., & Παπαδοπούλου, Δ. (2003). *Μετανάστευση και ένταξη των μεταναστών στην Ελληνική κοινωνία*. Αθήνα: Gutenberg.
67. Μπεζεβέγκης Η, Παυλόπουλος, Β, Γεωργαντή Κ. (2010): Εθνοτική ταυτότητα και ψυχοκοινωνική προσαρμογή: Μια εμπειρική έρευνα σε εφήβους μετανάστες δεύτερης γενιάς, Αθήνα: Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο, Τομέας Ψυχολογίας
68. Ναζάκης, Χ., & Χλέτσος, Μ. (2001). *Μετανάστες και Μετανάστευση*. Αθήνα: Πατάκη.
69. Νικολάου, Σ.-Μ., & Στεργίου, Λ. (2006). *Προβληματισμοί μεταναστευτικής πολιτικής στην Ελλάδα και την Ευρώπη. Εκπαίδευση & Επιστήμη* 3, p. 276.
70. Παπαγεωργίου, Β (2008): Η βίωση της ετερότητας και η διαχείριση της πολιτισμικής διαφοράς. Η περίπτωση των μεταναστών από την Αλβανία.

- ο.π. Στο: «Η μετανάστευση στην Ελλάδα. Εμπειρίες- Πολιτικές- Προοπτικές», τόμος Β΄, Αθήνα, ΙΜΕΠΟ σελ 220-235
71. Πουλοπούλου- Έμκε Η., (2007). *Η μεταναστευτική πρόκληση*, Εκδόσεις Παπαζήση
72. Τζωρτζοπούλου Μ., (2002). *Μετανάστες προς την Ελλάδα- Η περίπτωση της περιοχής πρωτεύουσας (οικονομική και κοινωνική θέση των μεταναστών)*, Διδακτορική διατριβή, Πάντειο πανεπιστήμιο Κοινωνικών και πολιτικών επιστήμων, Τμήμα Οικονομικής και Περιφερειακής Ανάπτυξης
73. Τριανταφυλλίδου, Λ. (2005). *Ελληνική Μεταναστευτική Πολιτική: Προβλήματα και Κατευθύνσεις*. Αθήνα: ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΕΥΡΩΠΑΙΚΗΣ ΚΑΙ ΕΞΩΤΕΡΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ.
74. Χλέτσος Μ., Ναζάκης Χ., (2003). *Μετανάστες και μετανάστευση - Οικονομικές, Πολιτικές και Κοινωνικές Πτυχές*, Εκδόσεις Πατάκη